

JONG
GROEN

Oikos
Denk voorop

ECOWATTE?

5 principes
van het
ecologisme

Colofon

Illustraties: Louis Dewitte

Coverbeeld: Isabella Mariana

Redactie: Oikos en Jong Groen

Design: Els Sallets

Uitgever: Jong Groen, Van Orleystraat 5-11, 1000 Brussel

Drukkerij: EPO

Het auteursrecht van deze uitgave berust bij de uitgever. Zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de uitgever is het geheel of gedeeltelijk overnemen, vermenigvuldigen of kopiëren van deze uitgave niet toegestaan.

September 2022

Inhoud

Voorwoord	5
Inleiding	7

Principe 1: Inclusief & divers **12**

Zonder Haat Straat

Multiculturele samenleving en migratie	14
Iedereen een plek aan de tafel	18
Inclusiviteit vs. diversiteit	19
Bewust zijn van privileges	22
Herkenbaarheid	24
Aanpakken stereotypes	25
Veiligheid	26
Safe Space	27
Inclusief taalgebruik	28
Inclusieve diverse maatschappij omarmen	28

Principe 2: Zorg voor mens en planeet **32**

Anderen beloven de hemel, wij verzorgen de aarde

Wat is zorg?	34
Ik ben omdat jij bent	35
Kathedraaldenken	37
Van individu naar samenleving	38
Wat bepaalt onze gezondheid?	42
Zorg als kern van de economie	40
Planetaire Gezondheid	43
Gezond ecosysteem, gezonde burgers	44
De impact van chemische vervuiling	45
En verder?	47

Principe 3: Sociaalecologische rechtvaardigheid 50

*What do we want? Climate justice!
When do we want it? Now!*

Een korte historische blik	53
Wie veroorzaakt de ecologische crisis?	55
De nood aan een snelle en rechtvaardige transitie	57
Een rechtvaardig beleid is sociaal én ecologisch	59

Principe 4: Basisdemocratie 62

Politiek bewegen van onderuit

Op straat voor het klimaat	65
Binding tussen politiek en samenleving	67
Politiek is van iedereen	67
Referenda en petitierecht	69
Burgerparlement	70
Opkomstplicht en stemrecht	71

Principe 5: Welvaart binnen de grenzen van de planeet 76

Minder is meer

Van meer naar beter, van sneller naar onthaast	78
Ecologische grenzen zijn gezond	78
De onthaaste samenleving, de economie terug tot de essentie	81
Slotwoord: Gebeten door het ecologisme	85
Bibliografie	87

Voorwoord

Eco-logisme, eco-modernisme¹, eco-realisme², eco-cide³, eco-watte? Je krijgt vaak eco-woorden naar je hoofd geslingerd. Het is niet altijd duidelijk wat ze allemaal betekenen. Soms zou het ene 'eco' niet zo 'eco' zijn als het andere. En sommige 'eco's' zijn blijkbaar helemaal niet zo 'eco'!

In dit boekje krijg je een introductie tot het ecologisme. De andere woorden vind je terug in de voetnoten, net zoals enkele andere moeilijkere woorden in dit boekje. We loodsen je langs de vijf principes van het ecologisme. We bijten de spits af met de eerste, 'Divers & inclusief samenleven', want elke stem in onze samenleving telt. In het tweede hoofdstuk, 'Zorg voor mens en planeet', behandelen we een cruciaal uitgangspunt van de het ecologisme: zorg dragen voor alle mensen, alsook voor het al het leven op aarde. De derde pijler, ecologische rechtvaardigheid, geeft aan welke ongelijkheden er bestaan op de wereld en hoe we deze kunnen aanpakken. Daarna volgt een hoofdstuk over de democratische invulling van het ecologisme: basisdemocratie. Deze kernwaarde bepaalt hoe iedereen betrokken kan worden bij beleid. We sluiten af met de pijler 'Welvaart binnen planetaire grenzen', die aangeeft hoe we iedereen een goed leven kunnen geven, en dit binnen de grenzen van wat de planeet kan dragen.

-
1. Ecomodernisme: Deze stroming ziet de modernisering van de maatschappij en technologische vooruitgang als oplossing voor het klimaatprobleem.
 2. Ecorealisme: Is het ecologische verhaal dat in Vlaanderen het vaakst verteld wordt door conservatieve partijen. Zij geloven dat economie en ecologie zonder problemen en verandering blijvend te verzoenen zijn.
 3. Ecolicide: grootschalige beschadiging of vernietiging van natuur & milieu.

Je ontdekt in dit boekje hoe de ecologische beweging door de jaren heen gegroeid is, waarom ze bestaat en waar ze naartoe gaat. Ecologisme is een verhaal van vooruitgang. Een verhaal van jezelf zijn, in verbinding met anderen. Maar bovenal, is het een verhaal van hoop. Niet alleen voor ons, maar voor de natuur en het leven rond ons en alle generaties die na ons komen.

Inleiding

“Het lijkt alsof we al een hele tijd hard roepen, maar dat niemand ons hoort”. “Soms hebben we het gevoel dat we niets meer kunnen doen, dat het al te laat is”. “Soms zijn we kwaad en voelen we ons machteloos, omdat zoveel mensen vandaag zich zo weinig lijken aan te trekken van de wereld waarin hun kinderen – wij dus – zullen moeten opgroeien”.

Zulke uitspraken hoor je vandaag regelmatig van jongeren. Ze staan klaar om aan het leven te beginnen, met honger en creativiteit, met kennis en dromen. Maar ze voelen zich niet altijd gehoord of gezien. Na ontzettend veel klimaatbetogingen zijn er kleine overwinningen geboekt – zoals de Europese Green Deal⁴ – maar de weerstand tegen échte veranderingen in de richting van een duurzame en rechtvaardige toekomst blijft groot – te groot. Hoewel de keuze voor een groenere maatschappij enorm veel kansen inhoudt, willen verschillende regeringen liever de hete aardappel doorschuiven: niet wij, niet hier, niet nu. Het is een patroon dat we al langer kennen, en het heeft ons in deze situatie gebracht. Het had anders gekund, en het kan gelukkig ook nog steeds anders worden.

De groene beweging en de groene partijen ontstonden in de jaren 1970-1980. Sinds hun ontstaan zeggen de Groenen al dat milieuproblemen een symptoom zijn van een dieperliggende uitdaging. We hebben in de periode na de Tweede Wereldoorlog, en eerst in dit deel van de wereld, een manier van leven uitgebouwd die veel te zwaar weegt op de planeet. Onze economie van altijd meer produceren en consumeren heeft het moeilijk met grenzen te erkennen. De aarde moet zich maar aanpassen

4. Europees verdrag om de klimaatverandering tegen te gaan.

aan onze verlangens, in plaats van een welvaartsmodel op te bouwen dat past binnen de planetaire grenzen. En uiteindelijk wordt dit een rechtvaardigheidsprobleem. We schuiven de kost van de niet-duurzaamheid door naar het milieu, naar de andere kant van de wereld, naar de armste gebieden en naar de toekomstige generaties. In dat besef zit het belangrijkste idee van het ecologisme: “ecologische rechtvaardigheid”. Het belang daarvan zien we heel duidelijk in de huidige klimaat- en grondstoffencrisis. Zij die het minst verantwoordelijk zijn voor het probleem dragen er de grootste gevolgen van. En dat zien we tussen landen, binnen landen en tussen generaties. Daarom is de kern van groene politiek dat we uitdagingen zoals verspilling van grondstoffen, vervuiling van de lucht of het klimaat moeten aanpakken om sociale redenen. Het zijn namelijk de meest kwetsbaren en armen die het zwaarst getroffen worden door vervuiling. De rijkere hebben veel meer middelen om zich te beschermen tegen de effecten van vervuiling en versnellen door hun constante drang naar ‘meer’ alleen maar het probleem.

We zijn het aan de huidige generatie verplicht om te leven in waarheid. Nog te veel mensen willen de urgentie van de ecologische crisis en de ongelijkheid die ze veroorzaakt ontkennen of minimaliseren. Ze blijven roepen dat ‘het’ zeker beter zal gaan en dat gewoon vertrouwen op technologie op magische wijze ervoor zal zorgen dat alles wel in orde komt en dat we vooral geen vragen moeten stellen bij het gangbaar systeem zoals het nu is. We zullen heel veel technologie en vernuft nodig hebben, maar er is nog iets anders nodig om terug in veilig vaarwater te komen. Er is nood aan een radicale systeemverandering. Je kunt het klimaatprobleem niet oplossen met het hardnekkig verderzetten van de logica die het veroorzaakt heeft. En de toestand is zeer urgent. Doen alsof het niet zo is, is een belediging. De door de mens veroorzaakte klimaatverandering helemaal teruggedraaien zal al bijzonder moeilijk worden. We moeten er daarom – via de juiste

keuzes – voor zorgen dat de komende generaties overal ter wereld een waardig en rechtvaardig leven kunnen leiden. Doen wat nodig is, dat is waar groene politiek voor staat. En dat vanuit een radicale keuze voor ecologische rechtvaardigheid.

De tijd van de oude recepten is nu wel echt voorbij. We lenen de aarde van onze kinderen, en het wordt tijd dat we die keuzes maken die ervoor zorgen dat we dat huis weer in herstelde staat kunnen doorgeven aan wie na ons komt. Ecologen kiezen voor actieve hoop. Dat houdt in dat we eerst en vooral in alle eerlijkheid onder ogen zien hoe ernstig de toestand is, hoe acuut de groeiende ongelijkheid wordt als je in een langetermijnperspectief kijkt. Laten we ook erkennen wat het besef van de toestand van de wereld met ons doet. Ruimte maken voor onze gevoelens van machteloosheid of verdriet is beter dan het krampachtig ontkennen ervan. Eerlijk naar de dingen kijken, en dan handelen, elke dag opnieuw. Dat is waar het om gaat. Want al lijkt het misschien wat raar, voelen in je lichaam dat het je verdrietig maakt dat die mooie planeet lijkt te verdwijnen doet je ook beseffen hoezeer je een deel bent van dat ruimere geheel en zorgt ervoor dat je je minder afgesloten voelt. Je eenzaam voelen bij alle open vragen over de toekomst doet je nog sterker beseffen hoezeer je verbonden bent met andere mensen om goed te kunnen leven.

Het hele idee van een enkel op zichzelf gerichte, hebzuchtige, 'homo economicus' dat zo sterk wordt gepromoot in de huidige gangbare logica is net wat ons in deze problemen heeft gebracht. In de verwarring die we voelen, voelen we tegelijk het alternatief: we kunnen maar zijn wie we zijn vanuit het besef van onze diepe verbondenheid met andere mensen en met de rest van de natuur. De essentie van actieve hoop is dat je niet zeker weet wat de uitkomst zal zijn. Tegelijk is er wel de overtuiging dat het zinvol is om te handelen, en daarin krijg je opnieuw

heel veel energie en zie je eindeloos veel zaadjes van verandering. Deel zijn van het alternatief geeft zin, en dat is het beste antwoord op het gevoel dat het misschien toch niets meer uithaalt om wat dan ook te doen. En daarin ligt de kern van wat groene politiek altijd al wilde zijn en elke dag opnieuw probeert uit te vinden. **Groene politiek is politiek van hoop.**

We leven in een tijd van nooit eerder geziene uitdagingen. De volgende jaren zijn de jaren van verschil. Aan de ene kant is er dan een minderheid van rijke en ecologisch gulzige mensen die zich zullen terugtrekken achter de muren van hun dure koele huizen, losgekoppeld van de rest van de wereld. Aan de andere kant zal er dan een steeds groter wordende groep (binnen en tussen generaties) komen die de gevolgen zal dragen. De lakse aanpak van de ecologische crisis zal zich vertalen in toenemende sociale ongelijkheid. We zullen aan onze kinderen en kleinkinderen als het ware een kleinere wereld en een kortere toekomst nalaten.

Het goede nieuws is echter dat we nog steeds genoeg kaarten in handen hebben om een rechtvaardige welvaart binnen planetaire grenzen uit te bouwen. En dat zijn we, als goede voorouders, verplicht aan de toekomstige generaties. Het zal niet gemakkelijk zijn, maar het is tegelijk een nooit eerder geziene uitnodiging tot creativiteit. Er is heel veel wat we nog niet weten, maar we weten wel genoeg om te doen wat nodig is. Authentieke groene politiek heeft de moed om die uitdaging niet uit de weg te gaan. We zullen het niet alleen kunnen doen, maar de ecologen hebben in dit alles een onvervangbare rol te spelen. Kiezen voor de groene politiek van morgen is ervoor kiezen om in actieve hoop deel uit te maken van het alternatief. Elke dag opnieuw doen wat nodig is, elke dag opnieuw proberen, met veel energie. Als we dat doen, ligt de toekomst open en zullen onze kinderen kunnen blijven dromen van de toekomst van hun kinderen. Zou dat

niet het mooiste geschenk zijn dat we kunnen geven aan de toekomstige generatie?

Principe

1

Inclusief & divers

Zonder Haat Straat

Multiculturele samenleving en migratie

Als ecologen bieden we een kompas, een richting, waar wij naartoe willen. We proberen van elke straat een 'Zonder Haat Straat' te maken. We streven naar een sociaal-ecologische samenleving, waarin de grenzen van mens, planeet en alle levende organismen erop, gerespecteerd worden. Als ecologen streven we naar een inclusieve, multiculturele en diverse samenleving waarin iedereen zo veel mogelijk zichzelf kan zijn en iedereen zich veilig voelt.

Dit ligt ver van de dagelijkse realiteit. In 2022 zagen we hoe heel wat Belgen bereid waren om vluchtelingen uit Oekraïne op te vangen. Er werden initiatieven opgezet om hen veilig naar hier te vervoeren via het Europese spoor-netwerk. Tegelijkertijd werden vluchtelingen uit Arabische of Afrikaanse regio's geweerd aan de buitengrenzen van Europa, waardoor ze ten prooi vielen aan mensens-mokkelaars. Door het gebrek aan legale migratieroutes waagden in 2014 bijna 2 miljoen mensen hun leven om via de Middellandse Zee Europa te bereiken. Daarbij kwamen minstens 15.000 mensen om het leven. Een humaan en rechtvaardig migratiebeleid is broodnodig.

Moeten de grenzen dan helemaal open? Neen. Als ecologen kunnen we ons vinden in wat 11.11.11 schreef in hun dossier 'making migration work':

“Staten hebben redenen om hun grenzen te controleren en te bepalen wie toegang krijgt tot het grondgebied. Dit is belangrijk om te bepalen wie stemrecht geniet, belastingen moet betalen, kan genieten van sociale diensten, de sociale zekerheid ... Hieruit ontstaat de nood aan migratiebeleid dat bepaalt wie het recht heeft om het land binnen te komen, er te verblijven en wie uiteindelijk burgerschap kan verwerven. Elk land is vrij om (in overeenstemming met de

internationale verplichtingen, waaronder het VN-Vluchtelingenverdrag) een migratiebeleid vorm te geven dat rekening houdt met de arbeidsmarkt, de sociale draagkracht, humanitaire overwegingen ... Dit beleid bepaalt in welke mate de grenzen open of dicht zijn.”⁵

Net zoals heel wat ngo's⁶ in België en Europa pleit Jong Groen voor meer legale toegangswegen voor migranten en vluchtelingen. Op deze manier moeten er nooit meer mensen het leven laten op de Middellandse Zee of mensen sterven door uitputting en honger op zoek naar een plek waar ze wel een toekomst hebben. Hier zijn tal van oplossingen voor aan te rijken, maar hieronder zullen we ons toespitsen op enkelen van hen. Zo zou een soepeler en duidelijker beleid rond regularisatie, gezinshereniging, studentenvisa en ook de erkenning van klimaatvluchtelingen al heel wat leed kunnen besparen. Door klimaatvluchtelingen officieel te erkennen als vluchteling, zouden we ook eindelijk onze morele verantwoordelijkheid als grote vervuilers, zowel vroeger als nu, opnemen en de gebieden die het hardst getroffen worden door de klimaatverandering, compenseren. Bij al deze beleidseisen is het wel uiterst belangrijk om telkens aandacht te hebben voor de bescherming van kwetsbare vluchtelingen en bovenal bescherming van sociale en arbeidsrechten van arbeiders zowel hier als in het zuiden. Maar al te vaak zien we dat eenmaal de migranten zijn aangekomen in België, hun mensenrechten regelmatig geschonden worden. Denk maar aan de discriminatie op de arbeidsmarkt en in het onderwijs, maar evengoed aan de onmenselijke omstandigheden waarin ze worden opgevangen. Door meer in te zetten op kleinschalige opvang, toegankelijk en betaalbaar onderwijs voor anderstalige

5. Dossier 'Making Migration Work: naar een arbeidsmigratie die werkt voor noord en zuid.'

6. Niet-gouvernementele organisatie zoals Artsen Zonder Grenzen, Oxfam...

nieuwkomers, toegang tot de betaalde en onbetaalde arbeidsmarkt en toegang tot rechtshulp, zouden we hen zo veel sneller gelijke kansen bieden en de afstand tot mensen met privileges verkleinen.⁷

Voor ons is migratie een motor van ontwikkeling, zowel in de herkomstlanden als in de aankomstlanden. Een Europese variant van de Green Card kan een oplossing bieden voor de zogezegde illegale economische migratie, omdat het circulaire arbeidsmigratie stimuleert. Dat is een vorm van migratie waarbij je op regelmatige basis terug naar je land van herkomst gaat. Zo migreer je bijvoorbeeld in 'cirkels' van 5 jaar naar een ander land om daar opleidingen te volgen, een job te vinden enzovoort. Daarna keer je terug naar je land van herkomst om de opgedane kennis te delen met je gemeenschap en zo ook hen meer kansen te geven op een welvarender leven.

Deze vorm van migratie is een belangrijk instrument in de strijd tegen armoede in landen waar de lokale arbeidsmarkt niet in staat is om een groeiende en erg jonge bevolking aan jobs te helpen.

Circulaire arbeidsmigratie kan ook een antwoord bieden voor regio's die hard getroffen worden door klimaatverandering. Het verdwijnen van vruchtbare landbouwgrond door het gebrek aan neerslag en verwoestijning maakt het bijzonder moeilijk om een inkomen te verdienen in de landbouw. Hierdoor moeten landbouwers vaak op zoek naar ander werk.

Door migranten een aantal jaar wettelijk te laten verblijven in andere landen, kunnen ze nieuwe kennis en vaardigheden opbouwen en kansen krijgen om te ondernemen. Het geldt dat arbeidsmigranten verdienen in andere landen wordt vaak voor een deel verzonden naar hun familie in hun

7. <https://www.jonggroen.be/migratie>

land van herkomst, waardoor er zuurstof wordt geblazen in lokale economieën. Zo krijgen families nieuwe kansen om te ondernemen in het herkomstland. Belangrijk is wel dat deze uitwisseling tijdelijk is, zodat er brain drain (verlies van mensen met expertise en vaardigheden) wordt voorkomen in de herkomstlanden.⁸

Maar tegelijkertijd biedt een systeem van circulaire arbeidsmigratie ook voor Westerse landen heel wat opportuniteiten. Opnieuw 11.11.11:

“Migratie zal meer dan ooit belangrijk zijn om het Europese welvaartssysteem in stand te houden en duurzame economische groei te realiseren.”

De opleiding, tewerkstelling en integratie van deze, vaak jonge, arbeidskrachten kan heel wat oplossingen bieden voor maatschappelijke problemen zoals de vergrijzing en het structureel tekort aan arbeidskrachten op onze arbeidsmarkt (met nijpende tekorten in essentiële sectoren zoals de zorg- en bouwsector).

Het uitwisselen van kennis, ervaring en vaardigheden gaat bovendien in twee richtingen. Zo kan medicinale kennis tot nieuwe geneesmiddelen of behandelingen leiden, en kunnen landbouwtechnieken uit het zuiden onze landbouw verstreken nu wij hier een steeds droger klimaat krijgen.⁹

Iedereen een plek aan de tafel

Zelfs al omarmen we migratie aan de hand van alle bovenstaande voorstellen, spreken we nog lang niet van die ‘Zonder Haat Straat’. Onze verschillende achtergronden,

8. ibidem

9. <https://11.be/sites/default/files/2020-12/11.dossier-Arbeidsmigratie-juni2018.pdf>

ervaringen en ook onze uiterlijke kenmerken zorgen er nog altijd voor dat de ene persoon net wat meer drempels opgelegd krijgt dan de ander. Niet iedereen heeft vandaag een gelijkwaardige plek aan de tafel en dat is waar we als ecologisten echt naar streven. Om dat te bereiken moeten we ervoor zorgen dat de drempels weggerukt worden en iedereen op een gelijkwaardige manier kansen krijgt om aan te schuiven aan de grootste en belangrijkste tafel die er bestaat: de samenleving.

Zo zijn er al stappen gezet in ons land om drempels weg te nemen, zoals meer rolstoeltoegankelijke gebouwen, noppentegels voor zebrapaden om slechtzienden te waarschuwen dat daar een oversteekplaats ligt, het homohuwelijk mogelijk maken, het stemrecht voor vrouwen, het recht op abortus en anticonceptie, de antidiscriminatiewetgeving, praktijktesten¹⁰ enzovoort.¹¹ Toch is er nog serieus wat werk aan de winkel. Niet iedereen voelt zich overal even welkom, en zelfs als dat wel het geval is, botsen ze nog op grenzen. Denk bijvoorbeeld aan mensen met een fysieke beperking, die op sommige plaatsen niet eens binnen kunnen en dus soms letterlijk geen plaats hebben in delen van onze samenleving.

De ecologische beweging streeft naar inclusiviteit. Om in te gaan tegen een maatschappij die mensen uitsluit,

10. Wat zijn praktijktesten? Praktijktesten dienen om discriminerend gedrag vast te stellen. Met praktijktesten kan je onderzoeken of er in een bepaald domein van de samenleving gediscrimineerd wordt, bijvoorbeeld op de arbeidsmarkt of de woonmarkt.

Voorbeeld: Stel, een 20-jarige man met een donkere huidskleur en de naam Mohamed meldt zich aan bij een interimkantoor. Even later komt er een 20-jarige witte man die Tom heet bij het interimkantoor langs. De cv's van beide personen komen overeen, met enkele kleine verschillen die niet relevant zijn voor de job. Beide personen melden zich aan voor dezelfde job en gedragen zich allebei gemotiveerd. Als Mohamed het antwoord krijgt dat de vacature reeds is ingevuld of dat hij niet het gepaste profiel heeft in tegenstelling tot Tom die wel een positief antwoord krijgt, dan is er sprake van discriminatie.

11. <https://www.praktijktestennu.be>

moeten we evolueren naar een maatschappij waarin er voor iedereen plek is. In onze diverse samenleving moeten we dus zorgen dat iedereen zich thuis voelt. Hoe word je inclusiever? Door te proberen zoveel mogelijk drempels weg te halen en in de tussentijd mensen te ondersteunen om de bestaande drempels te overwinnen. Want diversiteit en inclusiviteit gaan nu eenmaal hand in hand.

Inclusiviteit vs. diversiteit

Het verschil tussen diversiteit en inclusiviteit is eenvoudig. **Diversiteit** gaat over verscheidenheid, over de soorten verschillen tussen iedereen. Je beseft dus dat elk individu uniek is en er verschillen zijn tussen mensen. Dit gaat zowel over zichtbare kenmerken (leeftijd, huidskleur, etniciteit) als onzichtbare (waarden, religie, cultuur, karakter, werkstijl, beperking enzovoort.) Diversiteit gaat dus over die mix van verschillen tussen mensen.¹²

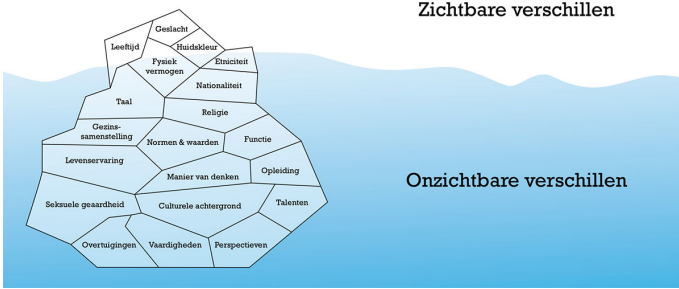
Inclusie gaat dan verder over hoe je die diversiteit aan mensen kan respecteren en waarderen. “Inclusie betekent dat iedereen – ongeacht zijn achtergrond of huidige situatie – er als vanzelfsprekend bij hoort. De situatie die ontstaat wanneer iemand ervaart dat die welkom is en contact kan maken met diens omgeving.”¹³ Zo kan een bedrijf of organisatie wel heel wat diversiteit in huis hebben qua etniciteit, gender, werkstijlen, capaciteiten en vakkennis, zolang een ‘kerngroep’ van mensen met hetzelfde profiel de beslissingen maken, is er geen sprake van inclusie. Oog voor het belang van alle feestdagen, het rolstoeltoegankelijk maken van gebouwen en openbaar vervoer, respect voor religieuze gebruiken op de werkvloer, inclusief taalgebruik: het zijn maar enkele voorbeelden

12. <https://jamcultures.nl/diversiteit-en-inclusie/wat-is-diversiteit>

13. <https://www.inclusienieuwestijl.nl/alle-definities-van-inclusie-op-een-rij>

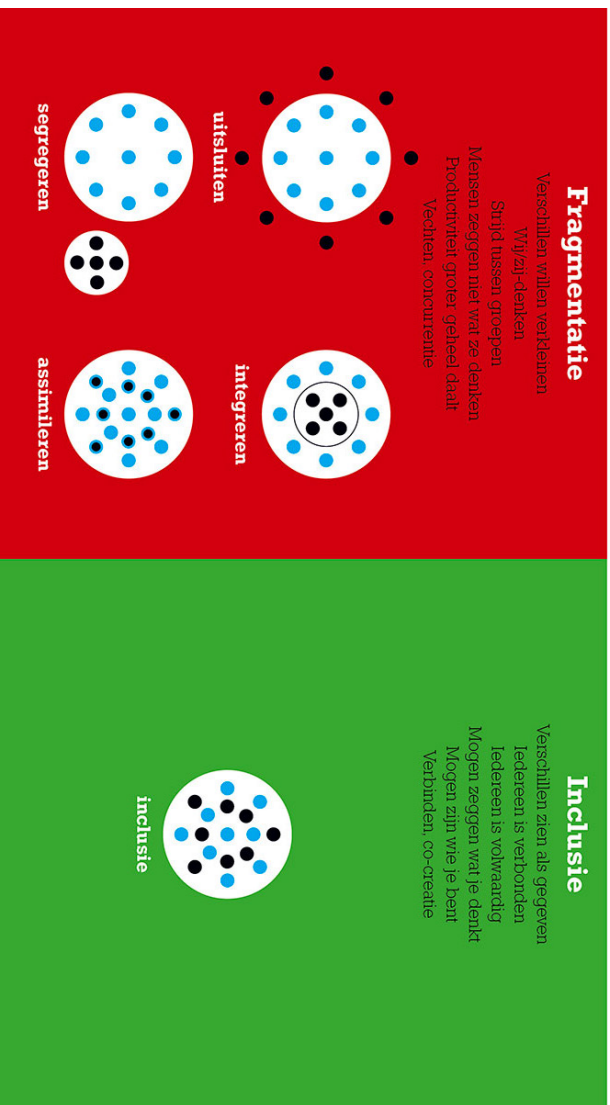
die kunnen bijdragen aan een omgeving waar rekening wordt gehouden met iedereen.

Diversiteit = de mix van verschillen

diversiteit > gender > safe space > migratie > privileges > inclusief

DIVERSITEIT? DIVERSITEIT!

Bron: Jamcultures – Inclusiviteit & Diversiteit

Diversiteit zonder inclusie kan soms tot problemen leiden. Miscommunicatie, onzekerheid, ongelijkheid en discriminatie zijn hier voorbeelden van. Aandacht hebben voor

deze drempels is broodnodig. Om inclusie echt breed toe te passen moet ook het beleid aangepast worden. Daarom spelen politici een belangrijke rol in het uitdragen van deze waarden.¹⁴

Niet alle politieke stromingen hechten echter evenveel belang aan inclusie. Het ecologisme is in de kern een inclusieve beweging waarin menselijkheid, eerlijkheid en gezondheid centraal staan. Voor de buitenwereld is dat sociale verhaal niet duidelijk. Het is daarom belangrijk dat er voldoende aandacht gegeven wordt aan dit thema, met als grote focus: een maatschappij met zo weinig mogelijk drempels en een samenleving waarin iedereen zich kan thuis voelen.

Bewust zijn van privileges

Om de stap te kunnen zetten naar een inclusieve en diverse samenleving moeten we ons eerst bewust worden van de bestaande privileges. Privileges zijn voordelen die mensen hebben in een samenleving. Veel voordelen of privileges worden al bij de geboorte meegegeven en zorgen ervoor dat sommige mensen met een voorsprong aan het leven beginnen. We maken het even concreet met een lijstje van mogelijke privileges:

- Ben je Europeaan? Dan leef je waarschijnlijk in heel wat betere omstandigheden dan veel inwoners van andere continenten.
- Ben je Belg? Dan heb je een nationaliteit die je toegang geeft tot gratis onderwijs, goedkope gezondheidszorg en zoveel meer.

14. <https://www.scienceguide.nl/2021/09/diversiteit-zonder-inclusie-levert-juist-problemen-op>

- 🌿 Ben je een wit persoon? Dan zal je weinig last hebben van racisme in je leven.
- 🌿 Ben je een man? Dan is de kans kleiner dat je benadeeld wordt op basis van je gender.
- 🌿 Ben je geboren in een middenklassegezin?¹⁵ Dan kreeg je normaal gezien heel wat meer kansen dan Belgen die opgroeien in (kans)armoede.
- 🌿 Ben je hetero? Dan zal je weinig last hebben van homofobie.
- 🌿 Heb je geen beperking of chronische ziekte? Dan kan je waarschijnlijk veel vlotter deelnemen aan de samenleving.
- 🌿 Ben je opgegroeid in een tweeoudergezin? Dan werd je als kind misschien beter ondersteund.
- 🌿 Heb je de kans gekregen om te kunnen studeren? Dan maak je veel meer kans op de arbeidsmarkt.
- 🌿 ...

Dit zijn slechts enkele voorbeelden. Je voelt het al, hier opgroeien kan heel wat privileges met zich meebrengen. Dit betekent niet dat hetero witte belgen met een hoog inkomen geen problemen of angsten kennen, maar dankzij deze privileges hebben ze wel meer kansen gekregen dan heel wat andere mensen in onze samenleving.

In het ecologisme staan gelijke kansen voor iedereen centraal. Maar in de realiteit wordt er nog steeds gediscrimineerd op basis van gender, afkomst, huidskleur, beperking, religie, geaardheid enzovoort. De meesten onder ons ervaren discriminatie op verschillende vlakken tegelijkertijd. Dat zorgt voor erg complexe ervaringen. Zo ondervindt een lesbische vrouw van kleur andere

15. Een gezin in de middenklasse in België heeft een maandelijks netto-inkomen tussen 2.163 en 7.210 euro.

drempels in onze samenleving dan een witte homo man. Je daar bewust van zijn heet 'kruispuntdenken' en helpt om in te zien dat discriminatie erg complex en moeilijk te bestrijden is. Onze samenleving is namelijk nog niet aangepast aan het feit dat iedereen anders is. Sommige mensen worden daardoor geconfronteerd met drempels die hen in de weg staan om écht deel te nemen aan onze samenleving. We moeten ons bewust zijn van die drempels en die proberen weg te werken. Zolang er drempels zijn, moeten we anderen ondersteunen om deze te overwinnen.

Bewustwording van privileges is natuurlijk maar de eerste stap richting een samenleving waarin iedereen zich welkom en gerespecteerd voelt. Privileges wegwerken kan bv. door het schrappen van het biologisch geslacht (M/V/X) op de identiteitskaart om zo los te komen van het hokjesdenken, in te zetten op erkenning van alle huwelijksvormen, in te zetten op inclusief onderwijs, doorbreken van taboes over andere culturen en religies enzovoort. Dit kan ervoor zorgen dat iedereen zich meer gerepresenteerd voelt in de samenleving, want herkenbaarheid en dus ook erkenning is cruciaal om zich ergens thuis te voelen.¹⁶

Herkenbaarheid

Het heel moeilijk om je thuis te voelen in een groep waar niemand op je lijkt. Daarom is herkenbaarheid cruciaal. Hoewel er de afgelopen jaren wel diversiteit in de politieke top is ontstaan, wordt deze nog steeds gedomineerd door oudere, hoogopgeleide, witte mannen zonder zichtbare beperkingen. Doordat politici vandaag de dag nog heel erg op elkaar lijken, ontstaan er blinde vlekken in hun beleid. Hun realiteit is namelijk niet hetzelfde als die van vrouwen of van mensen met een beperking, mensen met

16. <https://www.verywellmind.com/what-is-white-privilege-5070460>

een migratiegeschiedenis of kortgeschoolden. Daardoor hebben ze minder voeling met hun noden en wensen. Dit gebrek aan diversiteit zorgt ervoor dat veel mensen zich niet in de politici herkennen. Zo gaat de connectie met de politiek verloren, terwijl politici iedereen zouden moeten vertegenwoordigen. We moeten daarom focussen op een diverse vertegenwoordiging, niet enkel in de politiek, maar in elke tak en laag van de samenleving. Een diverse vertegenwoordiging in alle lagen op de werkvloer, op school, aan het gemeenteloket, in lokale verenigingen enzovoort, zal ervoor zorgen dat niet alleen meer mensen zich welkom en gerespecteerd voelen in onze samenleving, maar dat ook meer mensen gelijke kansen zullen krijgen.

Aanpakken stereotypes

Een andere belangrijke stap in het proces richting een inclusievere samenleving, is het aanpakken van stereotypes of vooroordelen. “Een stereotype is een uitvergroot beeld van een groep mensen. Een beeld dat niet meer klopt met de werkelijkheid omdat één eigenschap of een vroegere eigenschap uitvergroot wordt. Alsof elke Engelsman een bolhoed draagt, elke Afrikaan goed danst en elke 60-plusser met een wandelstok loopt.

Stereotypen kunnen positief of negatief zijn, maar ze blinken vooral uit in overdrijven. Vaak zijn ze gebaseerd op het gedrag of het uitzicht van een paar mensen die plots het beeld gaan bepalen van de hele groep: alsof er geen geëmancipeerde moslima’s bestaan, of geen magere Amerikanen.”¹⁷

Als je in je leven weinig met stereotypen wordt geconfronteerd is dat zeker ook een vorm van privilege, want stereotypes zijn allesbehalve onschuldig. Heel wat van

17. <https://www.watwat.be/racisme/wat-zijn-stereotypen>

deze stereotypen krijgen we van kinds af aan mee via onze opvoeding, school, sociale media, films etc. Puur gebaseerd op enkele (vaak uiterlijke) kenmerken wordt er een oordeel gevormd over wie we zijn. En van daaruit is de stap snel gezet naar vooroordelen en discriminatie. Tegenwoordig proberen heel wat mensen hier bewust mee om te gaan, stellen ze hun eigen reflexen in vraag en willen ze zo voorkomen dat hun beeld van de mensen om zich heen bepaald wordt door stereotypen¹⁸. Maak je dan toch nog een fout? Die toegeven en je ervoor verontschuldigen lost al heel wat op in de meeste situaties. Mensen appreciëren het dat je het gewoon al probeert.

Veiligheid

Naast herkenbaarheid is veiligheid heel belangrijk. In een samenleving waar iedereen zichzelf kan zijn en iedereen welkom is, moet iedereen zich ook veilig voelen. Inclusiviteit en veiligheid gaan daarom hand in hand. Op dit moment voelt niet iedereen zich veilig in onze samenleving. Heel wat vrouwen zijn bang om 's avonds alleen naar buiten te gaan. De LGBTQIA+-gemeenschap heeft regelmatig te kampen met verbale en fysieke agressie. Personen met een fysieke beperking kunnen niet zomaar aan onze samenleving deelnemen door logistieke drempels ...

Daar moet dringend verandering in komen, al zal dat wat werk vragen. Om de fysieke drempels voor mensen met een beperking weg te halen moet er meer worden geïnvesteerd in het openbaar vervoer en het toegankelijk maken van openbare ruimtes. Steden en dorpen moeten dan weer veiliger worden gemaakt voor wandelaars en fietsers. Gevoelsmatig voelen heel wat mensen zich niet op hun gemak in onze dorpen en steden. Daarom moeten

18. Die bewustwording van stereotypen en hen in vraag stellen, wordt vaak aangeduid met de Engelse term 'woke'.

haatmisdrijven en alle vormen van grensoverschrijdend gedrag serieuzer worden genomen door politie en justitie. Het is dan ook cruciaal dat we meer aandacht hebben voor ons zorgsysteem en blijven investeren in gezondheidszorg. Zeker in de psychische zorg zijn er nog heel wat drempels weg te werken om die toegankelijker en betaalbaar maken voor iedereen. Met andere woorden, we moeten ervoor zorgen dat iedereen zich op elk moment veilig voelt en dat onze maatschappij letterlijk en figuurlijk toegankelijk is voor iedereen.

Safe Space¹⁹

Een andere noodzakelijke stap richting een inclusievere en diverse samenleving, is het creëren van safe spaces. Een safe space is een concept dat Jong Groen hoog in het vaandel draagt en we op elk van onze activiteiten proberen te creëren. Maar ook wij moeten erkennen dat wij niet 100% een safe space zijn, maar eerder een safer space dan de samenleving rondom ons. Maar wat is dat nu een safe space?

Een safe(r) space is een veilige omgeving waar mensen zichzelf kunnen zijn zonder veroordeeld, gediscrimineerd of slachtoffer van (fysiek & psychologisch) geweld te worden. Het is een plek waar mensen zichzelf kunnen zijn. Het is een plek waar mensen niet geconfronteerd worden met dezelfde discriminerende of onderdrukkende mechanismen als in de buitenwereld.

Anderzijds is dit ook een veilige omgeving om bij te leren en te groeien.

19. <https://www.cavaria.be/cisgender-en-safe-space-enkele-termen-uitgelegd>

Inclusief taalgebruik

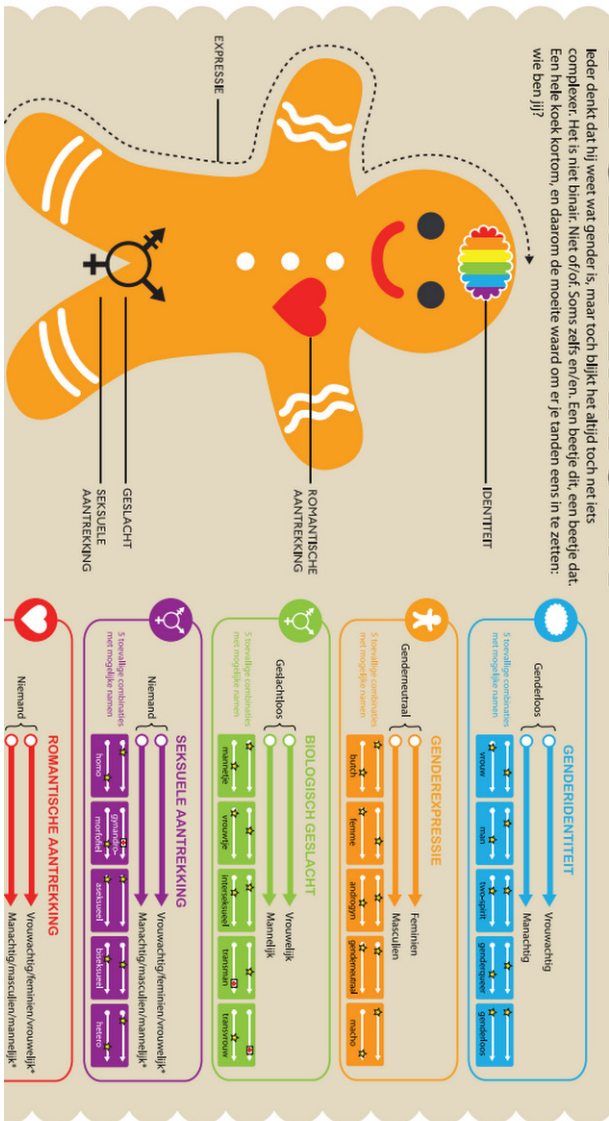
Zeker in een safe space, maar ook in de toekomst hopelijk overall, is het gebruik van inclusief taalgebruik een belangrijke factor om iedereen te betrekken in onze maatschappij.

Heel wat politici gebruiken vaak moeilijke woorden en schrijven ingewikkelde en lange teksten. Sommigen voegen zelfs nog wat Latijnse woorden toe om het helemaal elitair te maken. Door dit soort taalgebruik gaat de boodschap vaak verloren voor heel wat mensen. Taalgebruik kan enorme drempels creëren. Mensen die minder kansen krijgen tot volwaardig onderwijs, mensen die geen Nederlands spreken als moedertaal, kinderen en jongeren die onze taal nog aan het leren zijn op school... vallen veel te vaak uit de boot. Maar waarom moet het zo moeilijk zijn als het ook eenvoudiger kan? Complexe zinnen, ellenlange teksten en onduidelijkheid moeten we vervangen door heldere, duidelijke en eenvoudige boodschappen die iedereen kan begrijpen. Kort en bondig. Dat wil niet zeggen dat ingewikkelde zaken moeten worden samengevat in één slogan. Eenvoudige taal kan nog steeds genuanceerd zijn en plaats geven aan feiten en verschillende meningen.

Inclusief taalgebruik betekent niet alleen dat iedereen de taal begrijpt, maar ook dat iedereen zich door die taal aangesproken voelt. Taal doet ertoe, want hoe iets verwoord wordt, heeft een enorme impact. Als er steeds gesproken wordt over “je mannetje staan” of “man up”, dan krijgen we al snel het idee dat mannen altijd sterk moeten zijn. Een “vluchtelingenstroom” doet denken aan rivieren waartegen “dammen” moeten worden opgeworpen in plaats van menselijke verhalen vol leed.

Maar taal gaat veel verder dan de bevestiging van stereotypen. Bepaalde woorden of uitspraken kunnen ervoor zorgen dat heel wat mensen zich totaal niet aangesproken voelen. Zo wordt er bijvoorbeeld maar al te vaak enkel over mannen

Ieder denkt dat hij weet wat gender is, maar toch blijkt het altijd toch net iets complexer. Het is niet binair. Niet of/ii. Soms zelfs en/en. Een beetje dit, een beetje dat. Een hele koek kortom, en daarom de moeite waard om er je tanden eens in te zetten: wie ben jij?

Bron: çavaria, Genderkoek.

en vrouwen gesproken en worden andere genderidentiteiten²⁰ vergeten. Dit bevestigt een soort hokjesdenken, terwijl de realiteit complexer is dan dat. Genderinclusief taalgebruik biedt hier de oplossing. Niet iedereen voelt zich aangesproken als je die persoon als man of vrouw aanspreekt. Maar door personen op een genderneutrale manier zoals met de voornaamwoorden “zij/haar” of “die/hun” aan te spreken, neem je weer een drempel weg waar sommige mensen mee zitten. Dat kan je doen als je mensen aanspreekt, maar ook via mail, brief... Genderinclusief taalgebruik geeft niet alleen het signaal dat iedereen hun eigen genderidentiteit anders kan en mag invullen. Het zorgt er ook voor dat mensen met een genderidentiteit anders dan man of vrouw zich herkennen in wat je schrijft.²¹

Inclusieve diverse maatschappij omarmen

Onze samenleving is heel divers geworden. Die diversiteit is voor sommigen beangstigend, omdat het verandering met zich meebrengt. Die verandering is niet altijd gemakkelijk, maar wel noodzakelijk. Daarom moeten we blijven werken aan inclusie. We moeten onze maatschappij aanpassen aan die diversiteit, om te zorgen dat het voor iedereen een toegankelijke en veilige plek is, waar iedereen zich thuis voelt. We mogen dus niet vergeten dat iedereen een andere start krijgt en de privileges die daaruit voortkomen moeten we leren herkennen en erkennen. En vooral: we moeten diversiteit omarmen. In plaats van continu te focussen op verschillen, kunnen we beter inzetten op wat ons allemaal verbindt.

20. De Genderkoek (zie afbeelding) legt uit wat de term gender effectief inhoudt.

21. <https://www.qpido.nl/wp-content/uploads/2017/05/GENDERKOEK-Cavaria.pdf.png>

Principe

2

Zorg voor mens en planeet

**Anderen beloven
de hemel,
wij verzorgen
de aarde**

Uiteindelijk zijn we allemaal maar gewoon op zoek naar ons plekje binnen deze constant veranderende samenleving. Laten we er een eerlijke, menselijke en gezonde plek van maken, gebaseerd op gelijkheid, gelijkwaardigheid en mensenrechten.

Zodra je geboren wordt, wordt er voor je gezorgd. In elk stadium van ons leven worden we omringd door zorg: thuis, op school, via de gezondheidszorg. Soms ontvangen we die, soms verlenen we die. Het is wat ons gezondheid, liefde, steun en zekerheid biedt. Het maakt dat we kunnen leven, niet slechts overleven. Toch lijkt het alsof onze samenleving ons er steeds opnieuw van wil overtuigen dat je in het leven best zo onafhankelijk mogelijk bent. Dat je zeker niet mag terugvallen op de steun van anderen, want dat zou een teken van zwakte zijn. En hoewel de aandacht er de laatste jaren voor groeit, wordt zorg en aandacht voor de natuur nog steeds als naïef afgedaan. Dat is bizar, want de natuur – waar we als mens inherent deel van uitmaken – voorziet ons van het voedsel dat we nodig hebben, het water dat we drinken, de lucht die we inademen. Zonder de natuur overleven we niet. Als ecologen kijken we op een andere manier naar zorg dan in onze samenleving gangbaar is: we verweven zorg voor de mensen met zorg voor de planeet.

Wat is zorg?

Onder zorg verstaan we de moeite die we zelf of in groep doen om iets of iemand in goede staat te brengen of te houden.²² Zo is zorg onlosmakelijk verbonden met gezondheid. Eeuwenlang betekende gezondheid vooral de afwezigheid van ziekte. In de loop van de 20ste eeuw kwam de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) echter met een bredere definitie van gezondheid: 'Gezondheid

22. <https://www.ensie.nl/muiswerk/zorg>

is een toestand van volledig fysiek, mentaal én sociaal welbevinden, niet enkel het ontbreken van ziekte.' Deze brede kijk op gezondheid trekken we graag door naar het begrip zorg. We streven naar een maatschappij die mensen in staat stelt een gezond en gelukkig leven te leiden. Veel factoren spelen hierin een rol, denk maar aan een leefbaar inkomen, een gezond evenwicht tussen werk en vrije tijd, degelijke huisvesting en een gezonde sociale en natuurlijke leefomgeving.

Zorg voor de mens is onlosmakelijk verbonden aan zorg voor de planeet: niet voor niets bestempelde de WHO klimaatverandering als de grootste bedreiging voor de volksgezondheid in de 21ste eeuw. Ook andere (bedreigde) planetaire systemen, zoals een gezonde biosfeer, zijn cruciaal. Voor onze toekomst als mensheid is het daarom van groot belang om te voorzien in de basisbehoeften van iedereen, binnen de grenzen van de planeet.

Ik ben omdat jij bent

Naast gezondheid van mens en natuur heeft zorg ook te maken met de manier waarop we omgaan met anderen in de samenleving en de wereld. Staan we als mensheid vooral als concurrenten in het leven, of zijn we vooral samenwerkers? In het Nederlandse taalgebied heeft Dirk Van Duppen samen met Johan Hoebeke in het boek *De Supersamenwerker* (2016) een indrukwekkend geheel van onderzoeken samengebracht dat tot volgende conclusie leidt: de mens is een sociaal wezen, werkt samen, is genereus en empathisch. Het zijn de maatschappelijke omstandigheden die bepalen welke kenmerken – samenwerking of egoïsme – overheersen. Deze inzichten gaan in tegen de hardnekkige overtuiging dat de menselijke natuur wordt gekenmerkt door competitie en concurrentie. Samenwerking en solidariteit zijn cruciale bouwstenen

binnen zowel de natuur als bij de mens in de maatschappij. Ook dat is zorg.

Dit betekent niet dat mensen niet haatdragend of gewelddadig kunnen zijn. Een blik op de krant zegt vaak genoeg: oorlog, discriminatie en geweld zijn nog steeds overal aanwezig. De focus echter enkel daarop leggen verdoezelt de realiteit dat mensen ook coöperatieve wezens zijn. Als we vanuit die insteek gaan kijken naar de samenleving, dan komen we tot een mensbeeld waarin gemeenschap, samenhang, medewerking en collectief bouwen aan een duurzame, inclusieve wereld centraal staat²³.

Mensen zijn afhankelijk van elkaar. Die afhankelijkheid wordt doorgaans gezien als iets negatiefs. In de prestatie maatschappij waar we in leven, is op eigen benen staan en niemand nodig hebben een na te streven doel geworden. Nochtans komen mensen totaal afhankelijk van hun omgeving ter wereld. Je groeit op dankzij anderen. Dat is ook waar de Zuid-Afrikaanse traditie van *Ubuntu* voor staat: je wordt een persoon door en dankzij anderen. *Ik ben omdat jij bent*. Menselijkheid naar anderen toe staat hierin centraal. Nobelprijswinnaar en aartsbisschop Desmond Tutu omschreef *Ubuntu* als het diepe besef dat we alleen mens zijn door de menselijkheid van anderen; dat als we iets bereiken in deze wereld, we dat in gelijke mate te danken hebben aan de mensen die ons omringen en ondersteunen²⁴. Dit kunnen we doortrekken naar de samenleving: gezondheidszorg, naar school kunnen gaan, ondersteuning als je je werk verliest, het maakt allemaal deel uit van het zorg dragen voor elkaar.

23. Holemans, D., et al., 2021.

24. <https://youtu.be/0wZtfqZ271w>

Kathedraaldenken

Veel inheemse gemeenschappen wereldwijd gaan zelfs nog een stapje verder: als mensen moeten we niet alleen rekening houden met onze medemens hier en nu, maar ook met de toekomstige generaties. Zij hebben op dit moment echter geen stem in het maatschappelijk debat. Bij de Navajo, een *Native American* gemeenschap uit de Verenigde Staten, moet elke beslissing die ze nemen ook de volgende generaties ten goede komen. Op deze manier kan de gemeenschap op een duurzame manier voortbestaan, met hechte sociale banden. Filosoof Roman Krznaric noemt dit 'kathedraaldenken'²⁵: een manier van denken waarbij we meewerken aan grote projecten waarvan we weten dat we nooit het eindresultaat zullen zien. Toch vinden we ze belangrijk genoeg om er aan mee te bouwen – zoals de mensen die meebouwden aan middeleeuwse kathedralen. Zo kunnen we ook naar de samenleving kijken. Zorgzaam omgaan met elkaar en de wereld houdt ook rekening met toekomstige generaties. Op deze manier kunnen we helpen bouwen aan een gezonde, evenwichtige leefomgeving die niet alleen de mensen van nu maar ook zij die na ons komen ten goede komt.

Als we erkennen dat we bestaan in en doorheen relaties, krijgt het idee van zorg een invulling die veel breder gaat dan louter de gezondheidszorg. We baseren ons hier op de definitie van Joan Tronto en Berenice Fisher:

“Zorg omvat alles wat we doen om onze wereld te onderhouden, voort te laten duren en te herstellen, zodat we er zo goed mogelijk in kunnen leven. Die wereld omvat onze lichamen, onze persoon en onze omgeving, wat we allemaal pogen te verweven tot een complex, levensondersteunend web”²⁶.

25. Krznaric, R. 2020.

26. Fisher, B. & Tronto, J., 1990., p. 40.

Als we een duurzame toekomst willen, dan zullen we niet enkel de sociale weefsels van onze samenleving, maar ook van onze ecosystemen moeten herstellen. Ons baserend op de definitie van de WHO betekent dit dat een samenleving voorziet in zowel het fysiek, mentaal als sociaal welbevinden van haar burgers. Een ondersteunend en gezond netwerk van vrienden en familie is cruciaal voor ieders welzijn. Zorg houdt dan ook in dat we ons verzetten tegen uitbuiting van mens en natuur en opkomen voor sociale en ecologische rechtvaardigheid. Daarnaast gaan we zorgzaam om met ecosystemen wereldwijd.

Van individu naar samenleving

Om duidelijk te maken wat een zorgzame maatschappij betekent, schetsen we kort een ideale wereld, van wieg tot graf. Zo wordt ook snel duidelijk op welke vlakken er nog werk aan de winkel is. Deze ideale wereld wensen we ieder mens op aarde toe. Solidariteit stopt immers niet aan grenzen.

Scenario voor een goed leven

In een ideale wereld start een mensenleven in een gezonde baarmoeder, vrij van hormoonverstorende en andere giftige stoffen. We komen ter wereld waar medische en sociale ondersteuning voor moeder en pasgeborene vlot toegankelijk is. De eerste levensjaren worden we met liefde omringd door zowel onze ouders, die de nodige tijd krijgen om voor ons te zorgen, als door kwaliteitsvolle kinderopvang. Doorheen ons leven kunnen we rekenen op veilig voedsel en drinkwater, vrij van schadelijke stoffen. Gezonde voeding is vlot toegankelijk voor alle gezinnen. Luchtvervuiling wordt aangepakt: we kunnen ademen zonder zorgen. Wonen doen we in goed geïsoleerde en geventileerde huizen, in woonkernen in de nabijheid van

basisvoorzieningen en openbaar groen. Er is ruimte voor ontspanning, recreatie en natuur.

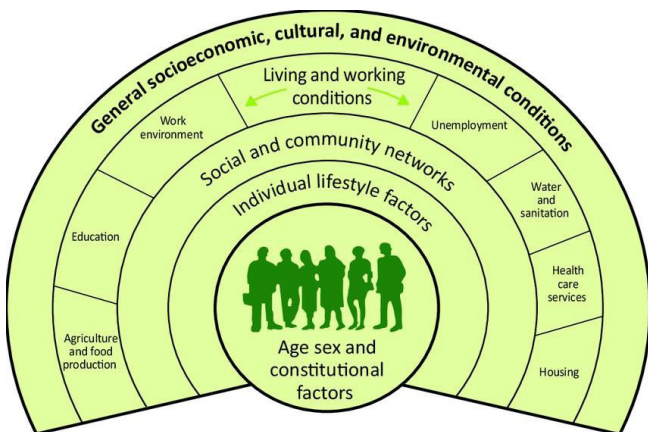
We hebben toegang tot degelijk onderwijs, dat ons doorheen de jaren vormt tot kritische burgers, klaar voor de uitdagingen van het leven. Iedereen heeft recht op een menswaardig inkomen, zowel wie werkt als wie een uitkering ontvangt, zij het omwille van ziekte, pensionering, werkloosheid, de zorg voor naasten of andere redenen. Werken is werkbaar, aangepast aan persoonlijke vaardigheden, interesses en eventuele beperkingen. Er is ruimte voor levenslang leren en een evenwichtige balans tussen werk en vrije tijd. In geval van ziekte kijken we zo mogelijk naar wat wél nog kan, zij het aangepast of deeltijds werk, vrijwilligerswerk of een andere zinvolle dagbesteding. De mogelijkheid bestaat om je loopbaan te onderbreken om er te zijn voor je naasten en je rol als ouder of mantelzorger ten volle te kunnen opnemen. Er zijn geen drempels in onze toegang tot gezondheidszorg, noch financieel, noch wat wachttijden betreft. Uiteraard hebben we het hier ook over geestelijke gezondheidszorg. Ook tijdens ons levenseinde behouden we onze autonomie, krijgen we voldoende zorg en worden we omringd door wie ons dierbaar is. We blazen onze laatste adem uit met een gerust gemoed, wetende dat ook toekomstige generaties het goed zullen hebben.

Leggen we de hierboven beschreven wereld naast het hier en nu, dan is er duidelijk werk aan de winkel. Weliswaar zagen we de voorbije eeuwen belangrijke vooruitgang op vele vlakken, denk maar aan de toegenomen levensverwachting, de ontwikkeling van de sociale welvaartsstaat in West-Europa en de sterke daling van de wereldwijde armoede. Deze zaken kwamen er niet vanzelf: ze zijn het gevolg van sociale strijd, van burgers die opkomen voor hun rechten en onrecht aanklagen, alsook van progressief beleid. Helaas moeten we vaststellen dat de vooruitgang de laatste decennia tot stilstand lijkt te komen. Zo stelde

Oxfam in 2021 vast dat de wereldwijde ongelijkheid voor het eerst in 100 jaar weer is toegenomen²⁷. De budgetten voor zorg staan in vele landen onder druk, terwijl de rijken steeds rijker worden. Bovendien ging de materiële vooruitgang van de voorbije eeuwen gepaard met grote, voor velen onzichtbare kosten, zoals milieuschade en de verstoring van planetaire systemen. Via kolonisatie is onze welvaartsstaat deels gebouwd op de uitbuiting van gemeenschappen wereldwijd. Slavernij en onderdrukking van miljoenen mensen vormden (en vormen nog steeds) de keerzijde van de ‘Westerse’ welvaart.

Wat bepaalt onze gezondheid?

Ter illustratie van de vele factoren die bepalen in hoeverre iemand een gezond en goed leven kan leiden maken we graag gebruik van onderstaand model (zie figuur)²⁸.

Bron: Dahlgren, G. Whitehead, M. (1991)

27. <https://www.oxfamsol.be/nl/ongelijkheid-even-dodelijk-als-het-coronavirus>

28. Dahlgren, G., Whitehead, M., 1991.

Onze gezondheid is, afgezien van genetische factoren en leeftijd, voor een groot deel afhankelijk van (veranderlijke en ongelijk verdeelde) omgevingsfactoren. Zo zijn er ontelbare boeken verschenen over het verband tussen iemands opleidingsniveau en diens levensverwachting. Weinig verrassend blijkt telkens opnieuw dat, hoe lager het opleidingsniveau, hoe lager de levensverwachting is. Hetzelfde gaat op als we kijken naar iemands inkomen. Cru gesteld: rijk leeft langer en gezonder, arm wordt sneller ziek en sterft vroeger²⁹.

Verschillende zaken spelen hier een rol, zoals kennis over en toegang tot een gezonde levensstijl (sport, gezond eten) en de kwaliteit van de woning (denk maar aan het effect van vocht en schimmel op de gezondheid). Ook de wijk waar men woont heeft invloed op de gezondheid: zo is er vaak meer luchtvervuiling in armere wijken, met alle gevolgen vandien. Het al dan niet hebben van werk en het type en de intensiteit van werk bepalen eveneens in grote mate iemands gezondheid en welbevinden. Tot slot is ook de kwaliteit van en toegang tot (gezondheids)zorg van groot belang. Voldoende investeringen in de zorgsector zijn in dit licht cruciaal. Zorg voor de zorgverleners, door middel van een eerlijk loon en leefbare werkomstandigheden zijn hier essentieel. Betaalbaarheid van de zorg is eveneens van het grootste belang. Maar liefst 9,1 % van de Belgische huishoudens zou noodzakelijke zorg – zoals de aankoop van medicatie of een bezoek aan een arts – uitstellen omwille van financiële redenen. Van de huishoudens met de laagste inkomens zou zelfs bijna 1 op de 5 noodzakelijke zorg uitstellen wegens geldgebrek³⁰. Dat dit slecht is voor de gezondheid van deze huishoudens behoeft weinig uitleg. Niet alleen socio-economische factoren spelen een rol in de gezondheid van mensen, ook de natuurlijke omgeving en de gezondheid van de planeet

29. <https://www.sampol.be/2018/04/ongelijk-gezond-en-wel>

30. https://www.sciensano.be/sites/default/files/ac_report_2018_nl_final.pdf

zijn cruciaal. Vanuit het ecologisme betekent zorg voor de mens, zorg voor alle omgevingsfactoren, zodat ze gezondheid en welzijn ten goede komen, mét aandacht voor de sociale ongelijkheid die er nu al te veel is.

Zorg als kern van de economie

Als we tot een écht zorgzame samenleving willen komen, dan zal het noodzakelijk zijn de economie om te vormen, zodat ze voldoet aan de behoeften van alle mensen binnen de grenzen van de planeet. De economie moet opnieuw centraal stellen wat het heeft gedefinieerd als kern: “voldoen aan de menselijke behoefte om het leven en de kwaliteit van leven te behouden en in stand te houden”³¹. De ‘eco’ in economie (en ecologie) komt van het oudgriekse ‘oikos’, wat huis betekent. Economie gaat dus in essentie over de zorg voor het huishouden. Nochtans wordt hier weinig rekening mee gehouden in ons huidige systeem. Er is nog steeds een grote onderwaardering van zorg en huishoudelijke arbeid. Dit vertaalt zich onder andere in het niet-betalen van huishoudelijke arbeid en de onderbetaling van zorgberoepen: zorg en huishoudelijke arbeid worden op die manier buiten de economie geplaatst, terwijl ze er fundamenteel onderdeel van zijn.

Bovendien worden zorgtaken nog steeds gezien als “vrouwenwerk”: wereldwijd nemen vrouwen nog steeds het gros van de huishoudelijke en zorgtaken voor hun rekening. Als ze dan ook nog eens gaan werken, draaien ze een dubbele shift: eerst 8 uur per dag in betaalde arbeid, om dan thuis te komen en een tweede shift te moeten opnemen, deze keer onbetaald (maar daarom niet minder zwaar). “Zorg serieus nemen vraagt om een verdergaande democratisering, waarbij vragen aan de orde zijn als: ‘Hoe kunnen democratische samenlevingen, die zich inzetten

31. Peeters, J., 2021.

voor gelijkheid als uitgangspunt, in overeenstemming gebracht worden met afhankelijkheidsrelaties?”³². De onderwaardering van zorg in onze samenleving is een cultureel gegeven, een gevolg van de manier waarop we aan ‘economie’ doen³³.

Menselijke behoeften zijn eindig, en bovendien vaak niet-materieel in te vullen. Dat betekent dat ze vervuld kunnen worden op manieren waar geen ‘spullen’ of ‘dingen’ voor nodig zijn. Uit grootschalig onderzoek naar welke factoren zorgen voor ‘een goed leven’, kwam men tot volgende negen basisbehoeften: levensonderhoud (zoals voedsel, huisvesting en kleding), bescherming, affectie, begrip, participatie, vrije tijd, creativiteit, identiteit en vrijheid. Een rapport van de Lancet Commissie over planetaire gezondheid concludeerde op die manier dat we onze focus op welvaart moeten verleggen naar welzijn, en daarbij de nadruk leggen op de verbetering van de levenskwaliteit en een betere gezondheid voor iedereen, in combinatie met respect voor de integriteit van de natuurlijke systemen”³⁴.

Planetaire Gezondheid

De gezondheid van de mens en de gezondheid van onze planeet zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, en onze beschaving is afhankelijk van de gezondheid van de mens, bloeiende natuurlijke systemen, en het verstandig beheer van natuurlijke hulpbronnen, zegt het UNFCCC³⁵. Net zoals we als mensen bestaan in en doorheen relaties, maken we ook deel uit van het ecosysteem aarde. De lucht die we

32. Ibid., p. 96.

33. Ibid.

34. Whitmee, S., et al., 2015.

35. <https://unfccc.int/climate-action/un-global-climate-action-awards/planetary-health>

inademen, het voedsel dat we eten: we zijn even afhankelijk van een gezond milieu en intacte ecosystemen als de niet-menselijke dieren. Door de aanhoudende ontbossing, verwoestijning, toenemende chemische vervuiling, het verdwijnen van dier- en plantensoorten en de opwarming van de aarde brengen we dus niet alleen onze natuur in serieus gevaar, maar ook onszelf als mensen³⁶. Die trend moeten we omkeren.

Gezond ecosysteem, gezonde burgers

Een voorbeeld van wat er kan gebeuren als we niet zorgzaam omspringen met de leefomgeving, is de COVID-19-pandemie, die geassocieerd wordt met biodiversiteitsverlies. De pandemie werd veroorzaakt door een zoonose, een ziekte die overspringt van dier op mens. Dit komt omdat we steeds dieper de bossen indringen, steeds meer woud kappen en zo hun habitat aantasten, waardoor het risico op overdracht van ziektekiemen van dier op mens toeneemt. Ook de intensieve veeteelt vergroot de kans op pandemieën. Het wereldwijde verlies aan biodiversiteit heeft dus enorme gevolgen voor de gezondheid van mensen. Milieujurist en professor aan de UGent Hendrik Schoukens legt uit:

“Een toename van de ontbossing met 4 % in het Amazonegebied resulteerde in een toename van malaria met 50 % . Maar ook dichterbij huis ziet men eenzelfde patroon: het verlies van roofdieren ten gevolge van urbanisatie en jacht maakt dat de ziekte van Lyme de voorbije decennia aan een heuse opmars bezig is in onze streken”³⁷.

36. Ibid.

37. <https://www.knack.be/nieuws/de-mens-is-en-blijft-een-nietig-wezen-het-coronavirus-noopt-ons-tot-een-les-in-nederigheid/>

We moeten onze plaats binnen het globale ecosysteem herzien: leven op een manier die het voortbestaan van andere niet-menselijke wezens garandeert, in plaats van omgekeerd.

Een ander belangrijk planetair systeem dat verstoord wordt door menselijke activiteiten is het klimaat. De effecten van de klimaatopwarming op de gezondheid werden pijnlijk duidelijk in de zomer van 2020. Tussen twee dodelijke golven van COVID-19 zien we in augustus 2020 in België een bijna even hoge golf van overlijdens, toe te schrijven aan de dan heersende hitte, als gevolg van de klimaatopwarming³⁸. Op het moment dat we deze tekst schrijven (juli 2022) zijn er in Spanje en Portugal op vijf dagen tijd alleen al duizend mensen omgekomen van de hitte³⁹. Naast de gevaren van hitte brengt de klimaatopwarming ook een hoger risico op extreme weerfenomeen als bosbranden en stormen met zich mee, denk maar aan de waterbom van 2021 in Wallonië. Een toename van allergieën en luchtwegklachten en van infectieziekten, zoals cholera en dengue kunnen aan de klimaatverandering worden toegeschreven. Tot slot vormt de klimaatverandering een grote bedreiging voor de voedselvoorziening en de toegang tot (drinkbaar) water, met alle gevolgen vandien⁴⁰.

De impact van chemische vervuiling

Een laatste schadelijk gevolg van moderne menselijke activiteit waar we op willen ingaan is de toenemende chemische vervuiling. Door de PFOS-vervuiling in het Antwerpse, veroorzaakt door chemiebedrijf 3M, is hier momenteel weer wat aandacht voor. Chemische vervuiling

38. <https://www.sciensano.be/nl/pershoek/analyse-van-de-oversterfte-gelinkt-aan-covid-19-2020>

39. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2022/07/18/hitte-europa/>

40. [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(21\)01787-6](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(21)01787-6) en <https://www.ntvg.nl/artikelen/de-impact-van-klimaatverandering-op-gezondheid-nederland>

is echter reeds decennia, zelfs eeuwen, een probleem. Vele plekken op aarde zijn historisch vervuild, denk maar aan stadscentra vervuild met zware metalen ten gevolge van 19de en 20ste eeuwse industriële activiteiten, maar ook aan de omgevingen rond mijnen. De vervuiling van het leefmilieu gaat op vele plaatsen ongestoord verder. In de loop van de 20ste eeuw was er een enorme ontwikkeling van de chemische industrie, die, blijkt meer en meer, gepaard ging met een sterke verspreiding van chemische stoffen in het leefmilieu. De PFOS-crisis toont aan dat ook vandaag de dag de controle op schadelijke chemische stoffen nog te wensen overlaat.

Een onderzoek van Test Aankoop bracht chronische verontreiniging van ons Belgische leefmilieu aan het licht: via een studie bij 101 Belgische kinderen, vond men maar liefst 261 schadelijke chemicaliën in hun haar terug. “Geen enkel kind ontsnapt dus aan de vervuiling, noch in Vlaanderen, Wallonië en Brussel, noch in de stad of op het platteland”⁴¹. Kind en Gezin ontwikkelde een folder voor zwangere vrouwen, waarin het tips geeft om de blootstelling aan hormoonverstorende stoffen te vermijden⁴². Eigenlijk is dit absurd: in plaats van de verantwoordelijkheid bij het individu te leggen, zouden giftige producten niet mogen verkocht worden. Zo heeft de helft van de Belgische bevolking zelfs nog nooit over hormoonverstorende stoffen gehoord, laat staan dat ze weten welke stoffen schadelijk zijn en ze dus weten welke producten ze best vermijden. Driekwart van de bevolking gaat er (helaas onterecht) van uit dat de verkoop van producten die potentieel gevaarlijke stoffen bevatten, verboden is⁴³.

41. <https://www.test-aankoop.be/woning-energie/milieu/nieuws/kinderen-besmet-vervuiling>

42. <https://www.kindengezin.be/sites/default/files/2021-06/brochure-gezinsbond-vermijd%20hormoonverstoorders.pdf>

43. https://www.mloz.be/sites/default/files/events/nl_hormoonverstoorders_enquete.pdf

De gezondheidseffecten die worden toegeschreven aan diverse chemicaliën zijn niet min: een verminderde vruchtbaarheid, een verstoord immuunsysteem, een daling van het IQ en een verhoogde kans op diabetes en hart- en vaatziekten, neurologische aandoeningen zoals autisme en dementie en heel wat kankers⁴⁴. De duidelijke toename van kanker bij jongvolwassenen is in dit licht wraakroepend⁴⁵.

Paradoxaal genoeg zijn het, zoals verder in het boek aan bod komt, de groepen mensen die het minst hebben bijgedragen aan de klimaatverandering en milieuovertreiniging die er de zwaarste gevolgen van dragen. De inheemse gemeenschappen, de armste groepen in de samenleving, zowel in de stad als op het platteland dragen de grootste lasten naarmate de gezondheid op aarde erodeert. Wereldwijd verzetten ontelbare burgers en grassroots bewegingen zich reeds tegen de vernietiging van de leefomgeving – de bossen en rivieren waarvan we afhankelijk zijn voor ons overleven – en tegen de corrupte systemen die de exploitatie van kostbare hulpbronnen mogelijk maken. Als we planetaire gezondheid willen bereiken, is en blijft druk vanuit het middenveld, burgers die deze wantoestanden blijven aanklagen en doortastende politieke actie cruciaal.

En verder?

Als ecologen willen we zorgen voor een leven en toekomst zonder zorgen voor iedereen. Om tot een zorgzame wereld te komen moeten we dus zorg voor mens en planeet op de eerste plaats zetten. Het is belangrijk dat we zorg als parameter integreren in alle domeinen van de

44. https://www.health.belgium.be/sites/default/files/uploads/fields/fpshealth_theme_file/190617_hgr-9404_fys_chem_env_hygiene_vcabdem_0.pdf

45. Van der Meer, D. et al., 2020.

samenleving. Zorg is “veel meer dan een bijzondere sociale dienstverlening. Zorg toont wat voor mensen wezenlijk van tel is. Veel meer dan om materiële welvaart gaat het om veiligheid en geborgenheid, om op elkaar kunnen rekenen en vertrouwen, om solidariteit. Vooral ook gaat het om de betekenis van warm menselijk contact” besluit Jef Peeters, onderzoeker aan de KU Leuven⁴⁶. “Zorg wordt daarbij niet meer alleen aan de privésfeer toegewezen, maar als een maatschappelijke opdracht gezien. Als gevolg daarvan zouden de economische, sociale en politieke levensdomeinen, alsook hun relatie tot elkaar, grondig veranderen”⁴⁷. Laten we hier samen werk van maken.

46. <https://www.knack.be/nieuws/zorg-moet-centraal-staan-in-de-economische-heropbouw/>

47. Peeters, J., 2020, p. 98.

Principe

3

Sociaalecologische
rechtvaardigheid

**What do we
want? Climate
justice!**

**When do we
want it? Now!**

Klimaatbeleid zal sociaal zijn of niets zijn. We willen een inclusieve en zorgzame samenleving bouwen, maar daarin moeten we vooral ook iedereen meenemen. Dit kan enkel door armoede weg te werken. Pas als je geen zorgen hebt over het brood op de plank, kan je nadenken over zaken zoals klimaat. Om ons derde principe – sociaalecologische rechtvaardigheid – in te leiden grijpen we terug naar ons voorbeeld van de eettafel.

Stel je voor dat je aan tafel gaat om te eten met je huisgenoten. Er wordt lekker eten opgediend, de tafel vult zich rijkelijk. Dan zie je hoe twee personen zich schaamteloos gulzig bedienen – je vraagt je af hoe ze dat allemaal op krijgen. Er blijft zo weinig over dat de zes andere tafelgenoten zich niet eerlijk kunnen bedienen. Nadat de volgende drie huisgenoten hun bord sober hebben gevuld, blijft er voor de laatste drie eters nauwelijks meer dan kruimels over. Wie wil in een huis leven met zo'n oneerlijke verdeling?

Jammer genoeg helpt het huis als voorbeeld om ons te kunnen voorstellen hoe onze wereld in elkaar zit: de acht mensen staan dan voor de acht miljard mensen op onze aarde. Al eeuwenlang bedient het rijkere deel van de wereldbevolking – ons land hoort daar bij – zich zonder schroom van rijkdommen wereldwijd. De CO₂ die daarbij vrijkomt, de vreselijke arbeidsomstandigheden, de vervuiling, de boskap, etc. komt voornamelijk terecht bij het armere deel van de wereldbevolking. Of het nu gaat om grondstoffen afkomstig van mijnbouw, om veevoeder of voedsel uit plantages, of om producten gemaakt door slechtbetaalde arbeiders; de rijke landen en inkomensgroepen eigenen ze zich schaamteloos toe. Wat je aangereikt krijgt aan die rijkelijk gevulde tafel, hangt dus sterk af van waar je wordt geboren en opgroeit, hoewel er natuurlijk ook binnen elk land grote verschillen zijn. Zo zal je in België een heel stuk meer op die tafel zien verschijnen dan in het globale zuiden.

Het eten op onze tafel is wereldwijd dus erg onrechtvaardig verdeeld. Dat is waar sociaalecologische rechtvaardigheid over gaat. Hoe verdelen we op eerlijke wijze de rijkdommen die de aarde ons biedt? Hoe zorgen we ervoor dat niemand te veel afval of broeikasgassen produceert? Heeft niet elke mens op aarde evenveel recht om een goed leven uit te bouwen, om toegang te hebben tot gezonde voeding, menswaardige huisvesting, kwalitatief onderwijs, groene energie en toegankelijke gezondheidszorg?

Die vraag stond al centraal in de uitbouw van de welvaartsstaat⁴⁸ in Europa na de Tweede Wereldoorlog. Maar toen dacht men enkel aan de eigen bevolking. Vandaag gaat het om de levenskansen van alle mensen op aarde, en hoe we die kunnen garanderen binnen de grenzen van wat de planeet kan dragen. Het begrip van sociaalecologische rechtvaardigheid toont hoe het ecologisme niet enkel draait om milieuvervuiling, maar ook om scheve machtsverhoudingen in een ongelijke samenleving.

Een korte historische blik

Sociaalecologische rechtvaardigheid – soms gebruikt men ook de kortere term ecologische rechtvaardigheid of *ecological justice* – is al decennialang een belangrijk principe. Het kreeg vorm in de Verenigde Staten in de jaren 1960, toen arme bevolkingsgroepen protesteerden tegen de komst van vervuilende industrie of afvalstort in hun omgeving. De beweging was geïnspireerd door de mensenrechtenbeweging van Martin Luther King (1929-1968, VS) en toonde aan dat mensen die in de meest vervuilde wijken en plekken leven, meestal in armoede leven en mensen van kleur zijn. Jammer genoeg is dit ook nu nog steeds het geval. Het burgeronderzoek CurieuzenAir

48. Welvaartsstaat: samenleving waarin de overheid via wetgeving en financiële middelen zorgt voor het sociaaleconomisch welzijn van de burgers.

onderzocht in 2021 de luchtkwaliteit in Brussel en bewees de grote kloof tussen wie blootgesteld wordt aan gezonde of vervuilde lucht. In armere gemeenten van Brussel zoals Molenbeek, bleek de luchtvervuiling dubbel zo groot als in rijke gemeenten als Watermaal-Bosvoorde. Het verband tussen armoede en ecologie gaat nog verder, zoals journaliste Ine Renson schrijft: “Als we de luchtkwaliteitskaart koppelen aan sociale kaarten van Brussel, zien we treffende patronen. De buurten met de slechtste luchtkwaliteit zijn ook die waar het in de zomer het heetst wordt. Het zijn de wijken met de laagste inkomens, waar de mensen dicht op elkaar wonen. Bovendien leven daar ook de meeste mensen met niet-Europese roots. Hoe armer de buurt, hoe ongezonder de lucht en hoe meer mensen afzien tijdens hittegolven. In Brussel is, met andere woorden, gezonde lucht te koop.”⁴⁹

Ecologische onrechtvaardigheid situeert zich niet enkel op niveau van wijken, steden of regio's. Het verwijst ook naar de strijd van gemeenschappen wereldwijd tegen de aantasting van hun leefomgeving door industriële landbouw, mijnbouw, industrie en ontginning die de gulzigheid van de hoge-inkomenslanden moet bevredigen. Zo strijden de Ogoni in Nigeria al decennia tegen verwoestende olieontginning in de Nigerdelta door het Nederlandse oliebedrijf Shell en de corrupte Nigeriaanse regering. Shell begon met oliewinning in de Nigerdelta in de jaren 1950 zonder enig respect voor de lokale bevolking of natuur. Lekkende pijpleidingen vervuilen al decennialang akkers, visgronden en natuurgebieden. Enkel na langdurige en grote protestacties, waarin verschillende milieuactivisten het leven lieten, bereikten ze resultaat en verliet Shell het land. Ook in andere landen riskeren mensen hun leven door op te komen voor hun leefomgeving. Uit een rapport van de ngo *Global Witness* bleek dat er in 2020 minstens 227 mensen vermoord werden die opkwamen voor het milieu of hun

49. <https://curieuzenair.brussels/nl/welkom/>

land. Dit is het hoogste aantal ooit, een triest record. De ongelijke machtsverhoudingen aan tafel zijn dus verre van onschuldig, maar een dodelijke realiteit.

Steeds weer dragen groepen mensen die het al moeilijk hebben – van Brussel tot Nigeria – de meeste lasten op vlak van ecologische vervuiling en vernietiging. Als we een antwoord zoeken op de vraag welke groepen in de eerste plaats verantwoordelijk zijn voor deze vervuiling, dan komen we net uit bij de rijkere bevolkingsgroepen. We schreven al dat de rijke landen in het Noorden historisch gezien een ecologische schuld dragen ten aanzien van het Zuiden door het plunderen van hun natuurlijke rijkdommen om de economieën in het noorden draaiende te houden. Dat geldt ook voor de historische uitstoot van broeikasgassen, waar vooral de rijke industriële landen verantwoordelijk voor zijn. De Britse onderzoeker Jason Hickel schrijft daarom dat de landen in het Globale Noorden niet alleen hele continenten koloniseerden, maar in feite ook de atmosfeer gekoloniseerd hebben. Ze hebben in het verleden al te veel broeikasgassen uitgestoten. Het is dan ook logisch dat bij klimaatonderhandelingen landen uit het Globale Zuiden stellen dat westerse landen een grotere verantwoordelijkheid dragen en nu dus grotere inspanningen moeten leveren. Dat leidt tot de idee van 'gedeelde maar gescheiden verantwoordelijkheid'. Hierbij is het alleen maar eerlijk dat landen uit het Globale Noorden hun uitstoot massief en snel moeten terugdringen, en nog voor 2030 moeten streven naar een nuluitstoot van broeikasgassen.⁵⁰

Wie veroorzaakt de ecologische crisis?

Het volstaat niet om te wijzen op de verschillen *tussen* landen om te zien wie de grootste verantwoordelijkheid

50. Hickel, J. 2021.

draagt voor de klimaatverandering. Even belangrijk is erop te wijzen dat de overdreven uitstoot aan broeikasgassen in hoge-inkomenslanden in grote mate veroorzaakt wordt door de rijkste groep in de samenleving. Grofweg zijn de 10 % rijkste mensen in de wereld verantwoordelijk voor ongeveer de helft van de wereldwijde uitstoot aan broeikasgassen, terwijl de armste helft van de wereldbevolking maar 10 % van de uitstoot veroorzaakt. Kijken we naar de rijkste 1 % , dan veroorzaken zij tweeduizend keer meer broeikasgassen dan de armste 1 % op aarde. Ook in ons land stoten arme mensen veel minder broeikasgassen uit; ze kunnen zich bijvoorbeeld geen auto of vliegtuigreizen permitteren.

En uiteraard moeten we onze blik ook richten op het bedrijfsleven: ook grote bedrijven dragen onevenredig veel bij aan klimaatschade. Wereldwijd is maar liefst 70 % van de CO₂-uitstoot afkomstig van de 100 grootste bedrijven. Ons economisch systeem is dus duidelijk gericht op zoveel mogelijk winst maken, in plaats van aan ieders noden te voldoen. Economische en ecologische ongelijkheid gaan dus hand in hand. Het idee van economische vrijheid zorgt ervoor dat anderen minder vrij zijn om een gezond leven uit te bouwen.

Het principe van sociaalecologische rechtvaardigheid toont aan dat de ecologische crisis het bestaande verdeelvraagstuk aanscherpt. Hoe moeten we – wereldwijd en in elk land – de ecologische lusten en lasten verdelen? Wie krijgt wat, hoeveel en waarom? Tevens komt ook de machtsvraag op tafel. Hoe nemen we beslissingen en wie mag mee aan tafel zitten?

Gelet op deze grote verschillen tussen landen, maar ook tussen bevolkingsgroepen in elk land, is het belangrijk om te erkennen, zoals Jason Hickel het helder verwoordt, dat het “niet de mens als zodanig is die de klimaatcrisis veroorzaakt. De overgrote meerderheid van de

wereldbevolking leeft namelijk keurig binnen de grenzen van wat de aarde kan hebben. De overschrijding die zo veel milieuschade veroorzaakt, is in onevenredig grote mate de schuld van de rijken der aarde, maar eigenlijk vooral van een economisch stelsel dat berust op eeuwige groei, ongelijkheid en verwerving van bezit door de elite”⁵¹.

De nood aan een snelle en rechtvaardige transitie

De klimaatontwrichting⁵² in combinatie met stijgende ongelijkheid, maakt duidelijk dat we dringend heel ons economisch systeem moeten veranderen. Wetenschappers omschrijven dit als de omslag of transitie naar een economie die een goed leven voor iedereen nastreeft binnen de grenzen van de planeet. Daar hoort onder meer bij dat we ons op korte termijn bevrijden van het gebruik van fossiele brandstoffen. Bovendien moeten we in plaats van steeds meer te willen produceren, ervoor zorgen dat iedereen voldoende heeft. Tegelijk zal zo’n transitie enkel kans op succes hebben als ze erin slaagt grote delen van de samenleving mee te krijgen. En dat zal enkel lukken als we werk maken van een *rechtvaardige transitie*: klimaatbeleid moet sociaal rechtvaardig zijn. Enkel als mensen het gevoel hebben dat het beleid eerlijk is, dat de verantwoordelijkheden op rechtvaardige wijze verdeeld worden, is er een kans dat de iedereen mee geraakt in het verhaal. Als dat niet het geval is, voelen mensen zich in de steek gelaten door de overheid. Ze krijgen dan de indruk dat zij vooral de lasten moeten dragen terwijl andere groepen de lusten krijgen (denk aan subsidies voor elektrische auto’s, terwijl armere mensen zich niet eens een auto kunnen veroorloven). Hierdoor zal de weerstand

51. Hickel, op cit.

52. Door CO₂ te blijven uitstoten, blijft de aarde opwarmen. Dit verstoort en vernietigt de ecosystemen waar we afhankelijk van zijn.

in de samenleving tegen de noodzakelijke transitie alleen maar groter worden.

Sociaalecologische rechtvaardigheid betekent dus dat we op een eerlijke wijze de inspanningen verdelen om te komen tot een duurzame samenleving. Hoe belangrijk dat is, maakten de gele hesjes in Frankrijk duidelijk. Die protestbeweging ontstond als reactie tegen het milieubeleid van Frans president Emmanuel Macron in 2018. Macron hield vaak mooie speeches over het klimaat, maar zijn beleid volgde niet. Zo vergrootte hij de ongelijkheid door de belasting op grote vermogens⁵³ af te schaffen en zo de rijken te steunen. Daarna verhoogde hij de accijnzen⁵⁴ op brandstoffen, zogezegd in het belang van het milieu. Dit betekende echter dat armere bevolkingsgroepen op het platteland, die vaak de auto moeten gebruiken omdat het openbaar vervoer er niet goed uitgebouwd is, de kosten moesten dragen. Bovendien liepen heel wat Franse streken leeg door publieke diensten in te perken en fabrieken te sluiten zonder te investeren in duurzame alternatieven. De achterblijvers kregen het gevoel dat ze in de steek gelaten werden. Wie in zo'n afgelegen gebied woont, wordt terecht boos als hij met zijn karige loon duurdere diesel moet betalen om te pendelen, boodschappen te doen, naar de dokter te gaan, enzovoort. Het water staat hen namelijk al aan de lippen, zo'n maatregel maakt het alleen maar erger.

Een te grote ongelijkheid is niet alleen schadelijk voor de samenleving, ze staat de ecologische transitie in de weg. Daarom is het belangrijk dat we beseffen dat het streven naar gelijkheid een sterke hefboom is om de transitie

53. Normaal gezien is het zo dat wie veel geld verdient, ook meer belastingen moet betalen. Op die manier kan de overheid dat geld gebruiken om te voorzien in bijvoorbeeld onderwijs, gezondheidszorg, enzovoort. voor alle burgers. Door deze maatregel af te schaffen is dat niet meer het geval, wat onrechtvaardig is.

54. Belastingen

te versnellen. Een grotere gelijkheid zet een rem op de meest onduurzame levensstijlen die enkel de rijken zich kunnen permitteren en geeft de armsten meer ademruimte. In essentie is armoede oplossen dus een bijzonder ecologische maatregel en enorm goed voor het klimaat.

Een belangrijke maatregel binnen de sociaalecologische omwenteling zijn stevige belastingen voor de grootste vervuilers. Grote vervuilende bedrijven moeten meer bijdragen en dit geld moet rechtstreeks ingezet worden in oplossingen voor het klimaatprobleem. Alleen als ook de CO₂-uitstoot van deze grote bedrijven gaat minderen in de toekomst zal het klimaatbeleid als rechtvaardig aanvoelen.

In de 21ste eeuw volstaat het niet om te pleiten voor een top-down beleid, waarbij de staat alles regelt en initiatieven van burgers links laat liggen. Neem bijvoorbeeld het mobiliteitssysteem. Naast het treinverkeer, dat je best op Europees niveau organiseert, is er ook van onderuit veel mogelijk. In heel Europa richten burgers hun eigen organisaties op. In heel wat steden organiseren zij zich om elektrische wagens te delen. Zo organiseren ze hun eigen duurzame mobiliteit. Een toekomstgerichte overheid kan zowel dergelijke initiatieven ondersteunen als zelf werk maken van beter openbaar vervoer. Als de overheid zorgt voor een goede basisinfrastructuur en burgers stimuleert tot samenredzaamheid, kan gele woede veranderen in een groene toekomst.

Een rechtvaardig beleid is sociaal én ecologisch

Wat we nodig hebben is beleid dat van bij de start sociaal én ecologisch is. We voegen nog twee belangrijke voorstellen toe.

Laat ons starten in eigen land: de mensen met de laagste inkomens wonen doorgaans in de slechtste huizen. Ze

betalen te veel voor hun verwarming in de winter, maar het gebrek aan isolatie zorgt ook voor te warme huizen in hete zomers. Bovendien ligt het aantal sociale woningen in ons land veel lager dan in onze buurlanden. Massief investeren in de energetische renovatie van de bestaande sociale woningen is dus een oplossing, er klimaatneutrale bijbouwen ook. Zo verklein je de armoede, voorzie je woonzekerheid en creëer je klimaatneutrale woningen.

Op mondiale schaal is onze extractieve economie⁵⁵ onhoudbaar. Die kunnen we aanpakken door werk te maken van een sociale kringlooeconomie. Die hergebruikt niet alleen de grondstoffen die nu al aanwezig zijn in onze gebouwen, materialen en afval, maar zorgt via sociale tewerkstelling voor waardige jobs voor mensen die nu geen kans maken op de gewone arbeidsmarkt. Dus niet langer steeds opnieuw grondstoffen uit het Globale Zuiden halen, maar in eigen land inzetten op hergebruik – wat de kringwinkels nu al doen – en het herstellen van toestellen. Als alle toestellen bijvoorbeeld dubbel zo lang zouden meegaan, halveert ons huidig grondstoffengebruik.

Onderzoek op vlak van *just transition*⁵⁶ benadrukt ook dat investeren in klimaatbeleid heel wat nieuwe jobs zal creëren in tal van domeinen. Denk aan al de mensen die nodig zijn om installaties van hernieuwbare energie te installeren en te onderhouden, of om oude huizen te renoveren. Op deze wijze kunnen er heel wat fatsoenlijke jobs bijkomen voor kortgeschoolden.

Hoewel het allemaal snel moet gebeuren, is het in feite dus niet zo moeilijk om werk te maken van een sociaalecologisch rechtvaardig beleid. Het vergt alleen de juiste keuzes en een systeem waarin de politiek durft te kiezen

55. Een extractieve economie is een economie die grondstoffen onttrekt aan de bevolking en in ruil niets teruggeeft.

56. De Engelse term voor een rechtvaardige transitie.

en durft te herverdelen. We moeten daarin prioriteit geven aan een beleid dat in de eerste plaats streeft naar een goed leven voor alle mensen binnen de grenzen van de planeet.⁵⁷

57. Holemans D., et al., 2020.

Principe

4

Basisdemocratie

Politiek bewegen van onderuit

An abstract graphic composed of several overlapping, semi-transparent, light green geometric shapes (polygons) that form a stylized, upward-pointing arrow or a cluster of jagged peaks. The shapes are layered, creating a sense of depth and movement.

We zitten terug aan de tafel en we zijn ondertussen met tien. Van de tien personen aan de tafel heeft er één effectief macht. De andere negen mogen om de vijf jaar stemmen wie van deze tien de macht krijgt om het beleid voor de komende jaren uit te tekenen. Dat is de enige invloed die ze hebben op het beleid. Of dat is toch wat de meest beperkte versie van democratie inhoudt. In onze kortste definitie van de Belgische democratie sturen we elke vijf jaar een kleine groep mensen naar de parlementen van ons land. Zij vertegenwoordigen daar de bevolking en maken samen de regels en structuren die onze samenleving vorm geven. Iedereen een plek in die parlementen⁵⁸ geven is niet mogelijk. Maar de gehele samenleving meer invloed geven in de beslissingen die daar genomen worden, dat is wel een belangrijk doel. In een gezonde democratie mag er namelijk geen kloof ontstaan tussen de verkozenen en hun partijen enerzijds en de burgers die hen verkiezen anderzijds. Dat kan door zoveel mogelijk mensen, van onderuit, het beleid mee vorm te laten geven en zoveel mogelijk beslissingen op een zo toegankelijk mogelijke manier in de samenleving te laten nemen. Dat noemen we binnen het ecologisme “basisdemocratie”. We willen dus in essentie niet één persoon aan de tafel invloed en macht geven binnen het beleid, maar alle tien aan de tafel.

Voor het bereiken van die basisdemocratie is het belangrijk dat iedereen ook echt kan deelnemen en/of participeren. Iederéén moet betrokken worden in het proces. Dat is ook wat de oorspronkelijke Griekse vertaling van democratie echt betekent: de heerschappij van het volk.

Basisdemocratie is een breed begrip en kan op verschillende manieren bereikt worden. Wat voor de ecologische

58. De plaatsen waar parlementsleden over allerlei regels en maatschappelijke kwesties reflecteren en debatteren om er vervolgens beslissingen over te nemen. Parlementsleden zijn dan weer de verkozenen door het volk die hen in deze parlementen vertegenwoordigen.

beweging belangrijk is, is dat basisdemocratie inclusief moet zijn. Dat klinkt logisch, maar wordt in de praktijk vaak vergeten. Wanneer een participatieproces wordt opgezet door een gemeentebestuur, een bedrijf, een school, ... dan vinden wij dat de betrokken groep de brede samenleving zo goed mogelijk moet weerspiegelen. Dat is belangrijk omdat we weten dat vrouwen, kortgeschoolden, mensen die in kansarmoede leven, jongeren, mensen met een migratiegeschiedenis, mensen met een beperking, enzovoort minder geneigd zijn om te participeren. Om ervoor te zorgen dat ook hun stem gehoord wordt en hun noden bekend zijn, is het belangrijk om hen te bereiken en actief te betrekken. Want een samenleving die toegankelijk is voor werkelijk iedereen, staat sterker.

Basisdemocratie kan verschillende vormen aannemen. Burgerprotesten kunnen bepaalde problemen zichtbaarder maken in de media, de politiek en de samenleving. Overheden kunnen referenda organiseren waarin burgers rechtsreeks over voorstellen kunnen stemmen. Activisten kunnen heel gericht protest voeren. Burgers kunnen zich organiseren tot heuse burgerparlementen en zo samenwerken met de overheid. Coöperatieven zorgen ervoor dat burgers heel gericht kunnen samenwerken. Jaarlijkse burgerbevragingen informeren (lokale) politici over de mening van hun kiezers. En zo zijn er nog heel wat andere voorbeelden, waarvan we er hieronder enkele zullen uitlichten.

Op straat voor het klimaat

Van onderuit de druk opvoeren om bepaalde zaken op de agenda te krijgen, zit in het DNA van de ecologische beweging. Ook bij Jong Groen is actievoeren één van onze favoriete drukmiddelen. Voor meer vrouwenrechten, voor een beter klimaatbeleid, voor een inclusieve samenleving, voor meer gendergelijkheid, voor het dekoloniseren van onze samenleving, enzovoort. De onderwerpen waarvoor

we nog zo vaak op straat moeten komen, tonen aan dat het nog steeds nodig is.

Op het hoogtepunt – in 2019 – kwam de klimaatbeweging met 75.000 mensen op straat in Brussel. Zelfs zulke grote protesten lijken niet altijd direct te wegen op het beleid. Maar door actie te blijven voeren wordt het beleid toch in beweging gezet. Klimaat kwam de laatste jaren tijdens heel wat verkiezingen hoger op de politieke agenda te staan en de Zweedse klimaatactiviste Greta Thunberg mag op het wereldtoneel haar boodschap verkondigen.

Samen op straat komen helpt dus vooral om de ogen van politici te openen en problemen te zien die ze zelf niet altijd ondervinden. Zo wordt de politieke wereld nog sterk gedomineerd door een erg geprivilegieerde groep mensen (vooral hoogopgeleide witte mannen met hoge inkomens) aan wie bepaalde problemen zoals gendergelijkheid voorbijgaan, tenzij ze met de neus op de feiten worden gedrukt.

Actievoeren werkt. Gisteren, vandaag en ook morgen.⁵⁹

Bron: Instagram Rajae Maouane – covoorzitter Ecolo (2022)

59 Afbeelding "United We Stand", klimaatmars 2022.

Binding tussen politiek en samenleving

Er zijn heel wat organisaties met verschillende overtuigingen en ideologieën voor wie basisdemocratie en politiek van onderuit erg belangrijk zijn. Deze organisaties proberen vaak een brug te slaan tussen burgers en politiek en worden “middenveldorganisaties” genoemd. Zij vertegenwoordigen de belangen van verschillende groepen in de samenleving, zoals mensen met een beperking, mensen met een migratiegeschiedenis, vrouwen, kinderen en jongeren, mensen in armoede, mensen uit de LGBTQIA+-gemeenschap ... Ze zijn het bindmiddel tussen de politiek en de samenleving en voeren de druk op voor een beter beleid voor elk specifiek deel van de maatschappij die ze als organisatie vertegenwoordigen. Je aansluiten bij zo een organisatie zorgt ervoor dat je stem versterkt wordt via betogingen en acties, maar ook door het lobbyen voor een beter beleid voor jouw interesseveld of jouw groep.

Het zijn ook deze middenveldorganisaties die het gesprek aangaan met politici om het beleid in een andere richting te duwen. Omdat deze organisaties zulke grote maatschappelijke groepen vertegenwoordigen, wordt er vaker naar hen geluisterd dan naar een paar enkelingen. Ze zijn daarnaast ook een megafoon voor mensen die hun stem niet gemakkelijk kunnen verheffen binnen het maatschappelijk debat en slaan op tafel voor deze personen op de plekken waar het kan en nodig is. Een sterke basisdemocratie begint dus in essentie bij een sterk uitgewerkt middenveld. Het is ook daarom dat de ecologische beweging het middenveld als essentiële partner ziet in het vormen van een ideale wereld.

Politiek is van iedereen

Er wordt al lang gesproken en nagedacht over hoe de bevolking actiever kan worden binnen het democratisch

systeem. Maar dat is niet de juiste vraag. We moeten ons afvragen hoe de politiek werkelijk naar de bevolking kan komen. Die twee stellingen lijken op het eerste gezicht misschien hetzelfde, maar ze verschillen in een zeer belangrijke nuance. Het is immers niet de bevolking die op een magische wijze interesse moet tonen in de politieke wereld. Het is één van de kerntaken van de politiek om aan zelfevaluatie te doen en de politieke wereld dichter bij de bevolking te brengen. Politici die opereren vanuit een ivoren toren zullen er nooit in slagen om burgers mee te nemen in hun verhaal. Ze zorgen ervoor dat mensen onverschillig(er) worden over democratie en politiek. Wat kan er dan gebeuren om de politiek naar de bevolking te brengen? Veel! Burgerparlementen, goed voorbereide referenda waarin burgers niet stemmen op vertegenwoordigers maar direct op wetsvoorstellen, een algemene opkomstplicht⁶⁰ en stembrecht voor 16-jarigen zijn maar enkele voorbeelden.

Binnen het ecologisme vinden het belangrijk dat er zoveel mogelijk opties uitgewerkt worden waarbij burgers op een laagdrempelige manier thema's ter discussie kunnen brengen, mee kunnen nadenken over oplossingen en mee beslissingen mogen nemen. Basisdemocratie is dan ook een beweging die van onderuit vertrekt en waarbij burgers zelf het initiatief nemen om hun stem te laten horen en dus zelf actief inspraak te gaan eisen in het politiek systeem. Het is wel aan het beleid om dit basisdemocratisch

60. Stembrecht: Dat wil zeggen dat je niet verplicht bent om naar het stembureau te gaan, maar je mag het wel.

Stemplicht: In België is er opkomstplicht voor de Vlaamse, federale en Europese verkiezingen. Dat wil zeggen dat, als je minstens 18 jaar bent, je naar het stembureau moet gaan met je oproepingsbrief en je identiteitskaart. Je moet een stemhokje binnengaan en daarna je stembiljet in de bus stoppen.

Je bent niet verplicht om te stemmen op een partij. Als je echt niet weet op wie je moet stemmen, kan je blanco stemmen. Je kleurt dan geen bolletje (als je op papier stemt). Stem je digitaal? Dan kan je het vakje 'blanco' aanduiden. __Bron: <https://www.watwat.be/verkiezingen/stemmen-verplicht-belgie>

proces zo goed mogelijk te ondersteunen, te luisteren en zaken effectief op te nemen in hun plannen.

Referenda en petitierecht

Vanuit een basisdemocratisch oogpunt moet ook de directe democratie versterkt worden. Dat wil zeggen dat mensen rechtstreeks mee kunnen beslissen via bijvoorbeeld referenda. Als er een belangrijke beslissing moet worden genomen, dan moet het laatste woord zoveel mogelijk bij de burgers liggen die door die beslissing worden beïnvloed. Of het nu gaat om een referendum over een nieuwe grondwet op het nationale niveau of een referendum over de keuze voor de aanleg van een nieuw park of een nieuw parkeercomplex in jouw gemeente: we mogen niet onderschatten hoe betrokken mensen zijn over zaken die hen aanbelangen. Willen we echt luisteren naar de wensen van burgers, dan moeten we hen betrekken bij het nemen van beslissingen. Dat is waar het ecologisme voor staat. Mensen actief betrekken is immers de sleutel tot een gezond democratisch systeem.

Een referendum is echter nog steeds van bovenaf opgelegd: het is namelijk de overheid die bepaalt waarover je stemt en waarover niet. Het kan dus nog beter via een laagdrempelige vorm van petitierecht. Hiermee kan je zaken op de agenda van een parlement of een gemeenteraad brengen via een petitie die een bepaald aantal handtekeningen moet behalen. Een pure vorm van basisdemocratie dus. Daarom moet het petitierecht breed worden uitgerold in België en eenvoudiger gemaakt worden op Europees niveau. Zo geef je de bevolking pas echt een stem!

Burgerparlement

Eén van de mogelijkheden om de ivoren toren af te breken, is de ivoren toren letterlijk open te stellen voor de bevolking. Dat kan via een heus burgerparlement. In zo'n burgerparlement zitten 'gewone mensen' die via een systeem van loting werden geselecteerd om mee te discussiëren over de wetten en regels die in dit land worden gemaakt. Zo'n burgerparlement creëert heel wat uitdagingen. Wie zal daar een zitje krijgen? Hoe zorgen we ervoor dat zo'n parlement divers is en de samenleving écht weerspiegelt? Welke taken mag zo'n burgerparlement uitvoeren en welke niet? Krijgen ook politici een plek in zo'n burgerparlement? Het zijn zulke vragen waar politici zich echter vaak achter verschuilen om echte basisdemocratie uit te stellen.

Maar een parlement voor en door burgers is wel degelijk mogelijk! Er is intussen al heel wat wetenschappelijk inzicht over hoe zo'n parlement er moet uitzien. Er zijn zelfs al enkele voorbeelden van burgerparlementen te vinden in bijvoorbeeld Ierland, Frankrijk en zelfs in ons eigen Brussels Hoofdstedelijk Gewest en onze Duitstalige Gemeenschap. We kunnen leren van die voorbeelden en samen met experts een divers, inclusief, basisdemocratisch parlement oprichten. Het is één van dé manieren om de politiek naar de bevolking te brengen, om inspraak van de bevolking in belangrijke politieke kwesties te garanderen en om een inclusief en divers basisdemocratisch verhaal op poten te zetten.

Maar dan moet het wél juist gebeuren en moet een diverse en representatieve groep worden aangetrokken. Dat zal heel wat energie en middelen vragen. Mensen die geloot worden maar niet ingaan op de uitnodiging moeten persoonlijk overtuigd worden. Er moeten vergoedingen voorzien worden zodat ook mensen in een sociaaleconomisch zwakkere positie kunnen deelnemen.

Er moet kinderopvang worden voorzien zodat (jonge) ouders kunnen deelnemen. De werking van het parlement moet helemaal toegankelijk zijn voor mensen met diverse beperkingen. En deze zaken zijn nog maar het begin van het lijstje, er kan en moet nog veel meer gebeuren.⁶¹

Opkomstplicht en stemrecht 16

We zien dat bepaalde groepen in onze samenleving vandaag niet of nauwelijks gehoord worden. Basisdemocratie biedt daar een antwoord op en zorgt dus voor een verbreding van ons huidig democratisch systeem. Die verbreding kan gebeuren door actief bepaalde groepen aan te sporen om te participeren, zoals in de hierboven genoemde voorbeelden. Maar het kan nog beter, namelijk door de participatie van alle bevolkingsgroepen te beschermen. We zien vaak dat zonder opkomstplicht bij verkiezingen, voornamelijk oudere, hoogopgeleide, middenklasse mannen zonder migratiegeschiedenis gaan stemmen. Dat is uiteraard niet representatief! Stemmen is belangrijk en door de opkomstplicht af te schaffen, verlies je de stem van heel wat mensen en wordt de stem van een kleine maar luide groep alleen maar versterkt. We moeten de opkomstplicht bij verkiezingen dan ook beschermen en versterken in plaats van deze af te breken. Opkomstplicht is de garantie op een representatieve verkiezing waarbij elke bevolkingsgroep diens stem kan uitbrengen. Mensen met of zonder diploma, mensen met of zonder migratiegeschiedenis, mensen die wat ouder zijn en mensen die wat jonger zijn...

Bij een verkiezing met opkomstplicht zullen ze allemaal in het stemlokaal staan. Het inbouwen en beschermen van zulke mechanismen die de stem van alle mensen beschermen, is dus cruciaal. Daar stopt het echter niet bij.

61. https://www.jonggroen.be/democratie_en_staatsstructuur

Willen we onze democratie beschermen, dan moeten we ook durven verbreden. Daarom is het een logische stap om opkomstplicht in te voeren voor mensen die niet over de Belgische nationaliteit beschikken maar wel in België wonen. Beslissingen hebben immers evengoed invloed op deze mensen.

Als we de democratie willen verbreden dan betekent dat voor ons evenzeer de toekomst verzekeren. Stemrecht voor jongeren vanaf 16 jaar (in plaats van 18 jaar) is daarvoor het perfecte middel. Jongeren komen immers dagelijks in contact met zaken als onderwijs, sport en cultuur maar hebben daarin niets te zeggen en worden vaak niet gehoord. Onderzoek stelt dat stemrecht vanaf 16 jaar jongeren zal aanzetten om ook later actiever te zijn in de samenleving en dat zij even geschikt zijn als oudere bevolkingsgroepen om hun stem uit te brengen.⁶² Waarop wachten we dan nog?

Basisdemocratie en gelijke participatie van alle bevolkingsgroepen in onze samenleving gaan dus steeds hand in hand. Voor het ecologisme begint onze samenleving bij de bevolking en de bevolking is het middelpunt van onze democratie. Hoe kan je immers van een democratisch systeem praten als niet iedereen zijn stem kan laten horen? Het zal dus voor ons als ecologische beweging altijd een doel zijn om zoveel mogelijk stemmen te luider te laten klinken en zoveel mogelijk diversiteit aan de democratische knoppen te krijgen. Democratie is dus simpelweg een ronde tafel van tien en geen tafel met één machtshebbende persoon aan het hoofd ervan.

62. <https://www.uva.nl/shared-content/faculteiten/nl/faculteit-der-maatschappij-en-gedragswetenschappen/nieuws/2021/01/verkiezingen--waarom-al-stemmen-op-je-16e-veel-beter-is.html?cb>

Wie als jongere een eeuw geleden in België leefde, had weinig toekomstperspectief. Het was toen normaal dat je vanaf je zestiende ging werken in de fabriek of lange uren klopte op de boerderij. Werd jij of een van je ouders ziek, dan was het te hopen dat ze lid waren van een ‘maatschappij van onderlinge bijstand’, de voorloper van de huidige ziekenfondsen. Het is pas nadat arbeiders met een grote staking in 1936 het land platlegden, dat burgers recht kregen op, jawel, zes dagen betaalde vakantie per jaar. Gaandeweg hebben burgers met betogingen, stakingen en zelforganisatie dus de bouwstenen gelegd van de huidige welvaartsstaat ⁶⁴.

Op basis hiervan kwam er in 1944 een groot maatschappelijk akkoord, het zogenaamde ‘sociaal pact’. Dit pact stelde dat alle burgers beter moesten worden van de economische winst die door bedrijven werd gemaakt, niet langer enkel de eigenaars en de aandeelhouders. Met het geld dat bedrijven verdienden, moesten ook de lonen en de levensstandaard van de arbeiders omhoog. Iedereen beseftte dat België na de oorlog enkel snel kon worden heropgebouwd als iedereen met elkaar samenwerkte. Door de uitbouw van een eerlijker belastingstelsel kreeg de overheid voldoende middelen om goed functionerende publieke diensten uit te bouwen. Zo kon degelijk onderwijs, kwaliteitsvolle en toegankelijke gezondheidszorg, openbaar vervoer enzovoort opgebouwd worden. Het belangrijkste deel van dit akkoord was de sociale zekerheid. Wat vroeger door burgers in de stad of op het platteland zelf werd geregeld, werd nu door de staat op niveau van heel het land georganiseerd. Deze sociale zekerheid verzorgde voor het eerst voor iedereen het recht op pensioen,

63. Hickel, op. cit.

64. Een land waar mensen een (relatief) hoge levensstandaard hebben, waardoor ze een comfortabel leven kunnen leiden.

een vervangingsinkomen⁶⁵ als je ziek werd of zonder werk zat, kindergeld en jaarlijkse betaalde vakantie. Dit enorme pakket aan nieuwe maatregelen wordt de “welvaartsstaat” genoemd. Het zijn allemaal zaken die we vandaag evident vinden, maar ze zijn dus de uitkomst van sociale strijd en de wil om samen te werken over politieke grenzen heen, voor alle burgers.

We kunnen stellen dat de uitbouw van de welvaartsstaat na de Tweede Wereldoorlog zonder twijfel een groot succes was. De ongelijkheid in de samenleving daalde heel sterk en bereikte in de jaren 1970 het laagste niveau ooit. De meeste gezinnen zagen hun levensstandaard stijgen, het aandeel van het inkomen dat naar voedsel ging daalde fors zodat er ruimte kwam voor andere uitgaven: een betere woonst, een auto, op vakantie gaan, sparen voor later enzovoort.

Vandaag is deze welvaart echter niet meer houdbaar, noch duurzaam, en wel om twee redenen. Ten eerste is het gebaseerd op voortdurende economische groei⁶⁶. Dat leidt theoretisch gezien tot meer jobs en een stijging van de inkomens, waardoor de consument zijn portemonnee opentrekt en meer koopt en zo het systeem verder voedt. Maar dit betekent ook dat we, juist om het systeem in stand te kunnen houden, steeds meer goederen en diensten moeten gaan produceren en dus steeds meer grondstoffen moeten gaan ontginnen. Een voorbeeld: als iedereen in eigen land al een auto heeft, kan je enkel groeien als je ook in het buitenland auto's gaat verkopen. Op die manier blijft de economie uitbreiden, wat ze nodig

65. Het loon dat je ontvangt als je ziek of werkloos wordt en dus (tijdelijk) niet kan werken.

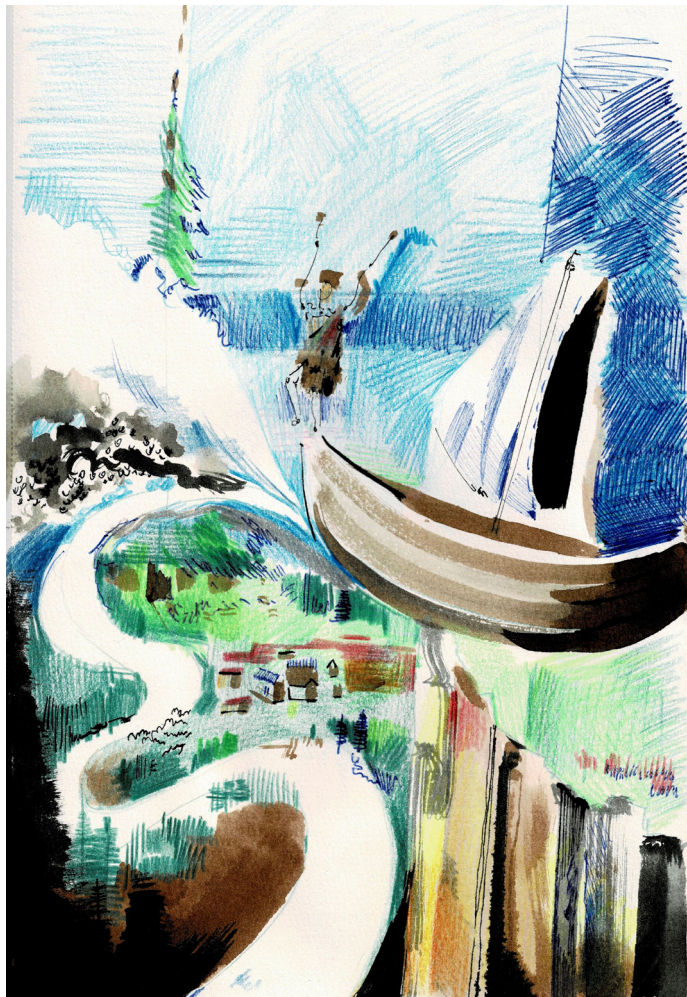
66. Een toename van de productie van goederen en diensten in een land, waardoor er meer werkkrachten nodig zijn om die te produceren en er dus meer jobs gecreëerd worden. Op die manier kunnen meer mensen in hun levensonderhoud voorzien.

heeft om te overleven. Dit is een probleem, want de grondstoffen op onze planeet zijn eindig.

Zo worden enorme stukken van het Amazonewoud in Zuid-Amerika gekapt om er veevoeder voor onze industriële veehouderij te telen. Zestienjarigen in Congo werken in onveilige mijnschachten om het kobalt boven te halen dat in onze smartphones verwerkt wordt. In Bangladesh werken vrouwen en kinderen in onveilige omstandigheden om de T-shirts te produceren die je hier kan kopen voor een paar euro. Door de mijnbouw en vervuilende industrieën die het systeem nodig heeft, heeft onze welvaartsstaat niet alleen een sociale, maar ook een immense ecologische impact. De hoeveelheid grondstoffen en energie die nodig is om de westerse consument van alles te voorzien is enorm, alsook de hoeveelheid afval en broeikasgassen⁶⁷ die hiermee gepaard gaat.

Als iedereen op aarde de Belgische levensstijl zou aannemen, zouden we meer dan vier aardes nodig hebben. Dat kan natuurlijk niet, en dat is de essentie van wat we bedoelen als we praten over de grenzen van planeet. Als we meer vragen van de planeet dan ze kan dragen, putten we ze uit. Dan gaat de natuur onderuit en kan ze niet meer voorzien in de essentiële elementen voor ons overleven, zoals een stabiele temperatuur en voldoende zoet water. Dit ondervinden steeds meer mensen in het Globale Zuiden – en ondertussen ook bij ons – aan den lijve, door bijvoorbeeld grote hitte of overstromingen.

67. Broeikasgassen zijn gassen in de atmosfeer van de Aarde of een andere planeet die heel wat warmte opnemen en geleidelijk in alle richtingen weer afgeven. Hierdoor zorgen ze mee voor de opwarming van de aarde.

Principe

5

Welvaart binnen de grenzen
van de planeet

minder is meer⁶³

Van meer naar beter, van sneller naar onthaast

Als we ervan uitgaan dat iedereen op aarde recht heeft op een waardig leven en dus een zeker niveau van welvaart, moeten we ons economisch systeem veranderen. Dat vereist het herdenken van wat we bedoelen met economische vooruitgang, met welvaart en sociaal welbevinden. Dit is nodig, omdat de laatste decennia welvaart nog meer dan vroeger ingevuld is op een materialistische wijze: via reclame probeert men ons voortdurend wijs te maken dat we vooral gelukkig worden door allerlei spullen te kopen die we eigenlijk niet nodig hebben. Door deze focus op consumptie is zowel de samenleving als de politiek te weinig bezig met het invullen van ieders basisnoden. Zo wordt een deftige woonst voor steeds meer mensen onbetaalbaar. Zeker in combinatie met de stijgende energiefactuur, zorgt dit ervoor dat steeds meer mensen met een laag inkomen wegzakken in de armoede. Dat is dus een behoorlijke paradox: we leven in een van de rijkste landen van de wereld en toch hebben steeds meer mensen het moeilijk om voor zichzelf en hun naasten een waardig leven uit te bouwen.

Hierdoor moeten heel wat mensen elk jaar harder werken, krijgen werknemers steeds meer flexibele uren zodat de combinatie met een gezinsleven moeilijk wordt, spenderen ze steeds meer kostbare uren in de file, en groeit het aantal mensen met onzekere arbeidscontracten... Het gevolg? Steeds meer mensen krijgen te kampen met gezondheidsproblemen. De kranten staan tegenwoordig met verhalen van getalenteerde en deskundige mensen die er door de ongezone werkdruk onderdoor gaan.

Ecologische grenzen zijn gezond

Het is ook daarom dat in het ecologisch denken het begrip van grenzen zo centraal staat. Grenzen gaan daarbij

niet alleen over ecologische systemen waarvan we de draagkracht overschrijden. Er zijn ook grenzen aan wat we als mens en als maatschappij aankunnen. In onze doorholmaatschappij, waar de druk om te presteren voortdurend stijgt, waar de consumptiedruk om 'erbij te horen' enkel maar toeneemt, duiken steeds meer signalen op dat we grenzen overschrijden. Er is een woord dat deze toestand goed beschrijft: 'burn-out', of opgebrand. Psychologen omschrijven dit als het eindstadium van langdurige, vaak jarenlange, roofofbouw op het lichaam. Deze term is zowel van toepassing op mensen als op wat de samenleving doet met de planeet. Onze welvaartsamenleving maakt mens en planeet letterlijk ziek.

Daarom moeten we werk maken van een andere invulling van het begrip welvaart. We moeten nadenken over wat duurzame welvaart betekent en dat rechtstreeks verbinden met het streven naar welzijn. Wat hebben mensen nodig om zich goed in hun vel te voelen? En hoe voelen ze zich hierbij gesteund door hun omgeving? Dat is de grote uitdaging waar we voor staan. Het goede nieuws is dat de omslag naar een samenleving gestoeld op duurzame welvaart en welzijn een heel positief en motiverend verhaal kan zijn. Een duurzaam leven kan ook een beter leven betekenen voor ons allemaal. Stel dat we er nu eens van uitgaan dat een levensstijl die de klimaatgrenzen respecteert, ons gewoon gelukkiger maakt. Ons net bevrijdt van een beklemmend keurslijf dat ons verplicht steeds harder te werken en steeds meer te consumeren.

De uitdaging is dus om de gezamenlijke burn-out van de planeet en mensheid om te zetten in rijkere ontplooiingskansen in een duurzaam kader. Iedereen heeft recht op voldoende koopkracht⁶⁸, maar tegelijk snakken heel wat mensen naar periodes van minder werken, naar bedrijven op maat van de werknemer. Ondertussen zien we hoe

68. Het vermogen om dingen te kopen.

heel wat mensen zich perfect een rijker leven kunnen voorstellen met minder spullen. Dat toont bijvoorbeeld het groeiend aantal stadsbewoners dat geen eigen auto meer heeft, al kunnen ze die zich wel veroorloven en in de plaats daarvan slim gebruikmaken van het groeiend aanbod autodeelsystemen. En waarom je eigen boormachine kopen als je die kan gaan ontlenen in een gereedschapsbibliotheek? Laten we bovendien investeren in meer natuur en biodiversiteit. Dat biedt kansen voor waterberging⁶⁹ zodat we droge zomers beter doorkomen en tegelijkertijd meer kansen om te ontspannen in een groene omgeving. Wetenschappelijk onderzoek geeft ook aan dat een groene omgeving bijdraagt tot het verhogen van ons welzijn. Bovendien zijn bossen een geweldige manier om CO₂ op te vangen, laat ons dan zoveel mogelijk de bestaande bossen bewaren en herplanten waar nodig. Zo verhoogt de kwaliteit van ons leven en moeten we niet altijd ver weg om van de natuur te kunnen genieten.

De bouwstenen voor een onthaaste en duurzame samenleving zijn er. Na het sociaal akkoord van 1944 is het nu dus tijd voor een sociaalecologisch akkoord. Dat behoudt de sociale zekerheid en versterkt haar, maar maakt sociale vooruitgang minder afhankelijk van economische groei, met respect voor (de grenzen van) de planeet.

De kern van zo'n nieuw akkoord vertrekt van de vraag: wat doet ertoe om goed te leven? Mensen voelen zich goed als hun leven gekenmerkt wordt door autonomie (je vrij voelen), creativiteit, zekerheid (bijvoorbeeld een dak boven je hoofd), zingeving en verbondenheid (zoals een goed sociaal netwerk van vrienden en/of familie). Dat betekent dat we het dominante beeld in onze samenleving – de 'hardwerkende Vlaming' – vervangen door het streefbeeld van mensen op zoek naar verbinding, dragen

69. De opvang van (regen)water in meren, beekjes, rivieren, de bodem, enzovoort.

en gedragen worden, je talenten kunnen ontwikkelen in samenwerking met anderen, in plaats van altijd het gevoel te hebben dat het leven een wedstrijd is, dat harde concurrentie normaal is.

Als we kiezen voor meer welzijn, houdt dat uiteraard ook een zekere mate van welvaart in. Om goed te kunnen leven moeten een aantal fundamentele materiële noden vervuld worden, zoals inkomen, voeding, huisvesting, water of energie. Maar dat gaat samen met het besef dat als wij teveel materiële welvaart nastreven, dat ten koste gaat van mensen in andere delen van de wereld. Daarom is er solidariteit nodig met iedereen op aarde. De noden van de armsten in de wereld verdienen prioriteit. Deze solidariteit moeten we ook uitbreiden naar de toekomstige generaties. Sociale rechtvaardigheid kan dus alleen duurzame rechtvaardigheid worden door te focussen op de basisnoden van *alle* mensen, nu en in de toekomst.

De onthaaste samenleving, de economie terug tot de essentie

In wat volgt bespreken we een aantal bouwstenen van de nieuwe welzijnssamenleving, als duurzame opvolger van de welvaartstaat.

Om te beginnen zijn er een aantal zaken die snel een grote impact kunnen hebben en die bovendien vaak beter zijn voor de gezondheid en de verbondenheid tussen mensen. We noemden al het belang van open ruimte en natuur. Toegang tot groen zorgt voor een betere mentale, emotionele en fysieke gezondheid. Een tweede keuze is om van actieve verplaatsingen zoals wandelen en fietsen de logische keuze te maken, zeker in steden. Je verplaatst je zonder CO₂-uitstoot en wie weet stop je even voor een babbel met een bekende. Een cruciale derde keuze is inzetten op grote investeringsprogramma's om woningen

energiezuinig te maken. Zo vermijden we niet alleen de uitstoot van heel wat broeikasgassen, maar heeft het ook aanzienlijke positieve economische en sociale effecten. Je creëert lokale jobs, doet de energiefactuur fors dalen en verhoogt het wooncomfort zowel in de winter als tijdens hete zomers. En voor gezinnen met een laag inkomen komt zo meer budget vrij voor andere noodzakelijke uitgaven zoals gezond voedsel.

Bovenstaande voorbeelden zijn nodig, maar nog niet genoeg. We moeten verder durven denken en doen. Onderzoek heeft aangetoond dat mensen met drukke jobs geen tijd hebben voor duurzame aankopen of verrijkend sociaal contact.⁷⁰ Daarom zijn voorstellen voor een kortere werkweek zo belangrijk, bijvoorbeeld vier dagen werken in plaats van vijf. Dan krijgt iedereen de tijd om zorg op te nemen voor familie, vrienden of buren en ontstaat er meer ruimte voor duurzame activiteiten zoals gezond eten. Niet alleen de lengte van de werkweek is belangrijk. Een sociaal-ecologisch pact moet ook kwaliteitsvolle en zingevende jobs voorzien. Een goede job biedt voldoening en is werkbaar, met omstandigheden die gezondheid, autonomie en welzijn op het werk centraal stellen. Hoe belangrijk dit is blijkt uit huidige cijfers: meer dan 400.000 mensen in ons land zijn arbeidsongeschikt wegens ziekte.⁷¹ Dat moet veranderen.

Een volgende noodzakelijke stap is de uitbouw van universele basisvoorzieningen. Mensen maken zich vandaag terecht zorgen over hun koopkracht, omdat ze hun energiefactuur zien ontploffen of een torenhoge huurprijs moeten betalen om gewoon te kunnen wonen. We moeten terug de kern van de economie definiëren, namelijk voorzien in de basisnoden van alle burgers. Deze

70. Stern D.I, 2018.

71. https://www.steunpuntwerk.be/files/publications/OW/OW_2019_1/overwerk_2019_1_08.pdf

essentiële economie gaat dan over infrastructuur zoals voedsel-, drinkwater- of elektriciteitsvoorziening maar ook om diensten als zorg of onderwijs. Als deze bouwstenen voor een goed leven gegarandeerd zijn tegen een faire prijs, moet je je geen zorgen maken over de groei van je persoonlijke inkomen. Want wat ben je met een riant inkomen als er 's morgens geen water uit de kraan komt of er geen leerkrachten zijn om je kinderen les te geven? Universele basisdiensten zijn essentieel in ons welzijnsverhaal: ze doen de kostprijs van het leven dalen zodat je een kwalitatiever leven kan leiden. Ze helpen ook armoede te bestrijden, door het verschil tussen het inkomen en de kosten van levensonderhoud kleiner te maken.

Deze basisdiensten terug volwaardig uitbouwen biedt ook kansen voor de lokale economie, waarbij burgers zelf hun toekomst in handen kunnen nemen. Denk aan wooncoöperaties die betaalbare woningen aanbieden in samenwerking met het lokale bestuur, of plukboerderijen die lokaal en betaalbaar voedsel produceren. Heel wat burgers staan te popelen om veel meer te doen voor die noodzakelijke en positieve omslag in onze samenleving. Dat zie je ook op het gebied van energie. Sinds 2010 hebben burgers in ons land maar liefst dertig energiecoöperaties opgericht, van Oostende tot in de Oostkantons. Ze hebben goesting om scholen vol zonnepanelen te leggen, windmolens te doen draaien voor groene stroom, straten en buurten te ondersteunen om huizen maximaal te isoleren zodat de factuur voor de bewoners en voor de planeet naar beneden duikelt. De positieve verhalen zijn eindeloos, maar dan moet je wel het lef hebben om te werken aan systeemverandering. Dat is de uitdaging van het ecologisch denken: niet alleen een nieuw hoopvol perspectief bieden, maar met dit ecologische verhaal van 'het goede leven' zorgen voor een maximaal draagvlak.

Tot slot: wie denkt dat dit pleidooi voor een omslag naar een onthaaste samenleving die ruimte biedt voor zinvol

leven en werken binnen de grenzen van de planeet, een luxeverhaal is, vergist zich. Al in 2019 riepen meer dan 3400 wetenschappers in een open brief op tot een ‘verschuiving weg van economische bbb-groei’ in de richting van ‘het instandhouden van ecosystemen en het verbeteren van het menselijk welzijn.’⁷² In 2021 schreef ook het Europees Milieuagentschap in een rapport dat ‘een langdurige, absolute ontkoppeling van economische groei en milieudruk op wereldschaal zeer onwaarschijnlijk is.’⁷³ Je kan niet de economie steeds maar laten groeien en ondertussen hopen dat de druk op de planeet verkleint. Met andere woorden: de omslag is absoluut noodzakelijk, het goede nieuws is dat hij zicht geeft op een goed leven voor iedereen binnen de grenzen van de planeet.

72. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2019/01/30/3-300-belgische-wetenschappers-zetten-feiten-op-een-rijtje-in-op/>

73. <https://www.energyville.be/nieuws-events/ema-rapport-trends-and-projections-europe-2021-met-input-van-energyvillevito>

Slotwoord: Gebeten door het ecologisme

Iedereen die zich engageert bij een ecologische beweging zoals Jong Groen is gebeten door de microbe van het ecologisme. In dit boekje hebben we (Laura, Dirk, Marie, Jordy, Remco, Kilian, Jan, Myrah, Arne, Bastiaan, Laura, Joren, Louis & Paola) je proberen mee te nemen in het doolhof van deze geweldige ideologie via vijf principes: inclusief & divers, zorg voor mens en planeet, sociaalecologische rechtvaardigheid, basisdemocratie en welvaart binnen de grenzen van de planeet. Via deze weg hopen we dat jullie de microbe ook te pakken krijgen en het engagement mee willen opnemen voor een sociaalecologische maatschappij.

Zoals we hebben proberen duidelijk te maken in het boek, is er hoop! Als we allemaal samen onze stem luider doen klinken en een plek opeisen aan de tafel, kunnen we het tij keren. We kunnen samen de strijd aangaan en doorzetten voor een maatschappij waarin inclusiviteit centraal staat, een wereld waarin armoede opgelost wordt door eerlijke herverdeling en iedereen kan denken aan een beter klimaatbeleid en vooral een toekomst wordt gegeven aan jou, de toekomst.

De toekomst is van ons. Wij als jongeren zijn de toekomst en kunnen voor een omwenteling zorgen. Die sociaalecologische verandering kunnen doordrukken op straat, tijdens betogingen, online of op eender welke plaats waar jij jezelf het meeste thuis voelt. Laten waar daar samen

voor gaan, een groene steekvlam aan de lont van de trage politieke molen, niet morgen maar vandaag.

www.jonggroen.be

Bibliografie

- Cramer, J. (2019). 'Wat is diversiteit?'. <https://jamcultures.nl/diversiteit-en-inclusie/wat-is-diversiteit/>.
- Celik, S. (2021) 'Diversiteit zonder inclusie levert juist problemen op.' <https://www.scienceguide.nl/2021/09/diversiteit-zonder-inclusie-levert-juist-problemen-op/>
- Dahlgren, G. en Whitehead, M. (1991). The main determinants of health. Policies and strategies to promote social equity in health. *Institute for Futures Studies*. http://repositori.uji.es/xmlui/bitstream/handle/10234/187797/GoeranD_Policies_and_strategies_to_promote_social_equity_in_health.pdf?sequence=1
- De Donder, A., De Maeseneer, J. (2018). 'Ongelijk gezond en wel'. *Samenleving & Politiek*. <https://www.sampol.be/2018/04/ongelijk-gezond-en-wel>
- De Greef, J., Willems, F., Arnoudt, R. (2022). 'Meer dan 1000 doden in Spanje en Portugal door de hitte, bosbranden omringen Middellandse Zee'. *VRT NWS*. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2022/07/18/hitte-europa/>.
- Didden, F. (2018). 'Making migration work – naar een arbeidsmigratie die werkt voor Noord en Zuid.
- Ensie. (n.d.). 'Zorg'. <https://www.ensie.nl/muiswerk/zorg>.
- Federale Overheidsdienst Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu. (2019). Fysisch-chemische milieuhygiëne (beperking van de blootstelling aan mutagene of hormoonverstorende agentia) en het belang van blootstelling op jonge leeftijd. HGR NR. 9404. https://www.health.belgium.be/sites/default/files/uploads/fields/fpshealth_theme_file/190617_hgr-9404_fys_chem_env_hygiene_vcabdem_0.pdf
- Fisher, B. en Tronto, J. (1990). 'Toward a Feminist Theory of Caring', in *Circles of Care*, Abel E. & Nelson, M. (eds.), 36-54. Albany, NY: Suny Press.
- Hickel, J. (2021). *Minder is Meer. Hoe degrowth de wereld zal redden*. EPO: Berchem.
- Hütten, A. (2018), 'Inclusie nieuwe stijl'. <https://www.inclusienieuwestijl.nl/alle-definities-van-inclusie-op-een-rij/>
- Holemans, D., Osman, P. en Franssen, M. (2021). *Voor wie willen we zorgen? Ecofeminisme als inspiratiebron*. Berchem: EPO.
- Holemans D., et. al. (2020), *Het Ecologisch Kompas*. Berchem: EPO.
- Kind en Gezin. (n.d.). 'Bescherm je baby, beperk

- hormoonverstoorders. Informatiebrochure bij zwangerschap'.
<https://www.kindengezin.be/sites/default/files/2021-06/brochure-gezinsbond-vermijd%20hormoonverstoorders.pdf>.
- Krznicaric, R. (2020). *De Goede Voorouder. Langetermijndenken voor een kortetermijnwereld*. Utrecht: Ten Have.
- Onafhankelijke Ziekenfondsen. (n.d.). 'Hormoonverstoorders: cijfers over onze enquête'.
https://www.mloz.be/sites/default/files/events/nl_hormoonverstoorders_enquete.pdf.
- Oxfam. (2021). 'Ongelijkheid is even dodelijk als het coronavirus'. <https://www.oxfamsol.be/nl/ongelijkheid-even-dodelijk-als-het-coronavirus>.
- Platform Praktijktesten Nu (2020). 'Wat zijn praktijktesten?'. <https://www.praktijktestennu.be/>
- Peeters, J. (2020). 'Zorg moet centraal staan in de economische heropbouw'. *Knack*.
<https://www.knack.be/nieuws/zorg-moet-centraal-staan-in-de-economische-heropbouw/>.
- Peeters, J. (2021). 'Economie in meervoud. Deel VII. Naar zorg als kern van de economie'. *Oikos 98*.
- Quarsie, J., van de Pas, R., Fanoy E., et al. (2021). 'De impact van klimaatverandering op gezondheid in Nederland'. *Nederlands Tijdschrift Voor Geneeskunde*. <https://www.nvtg.nl/artikelen/de-impact-van-klimaatverandering-op-gezondheid-nederland>.
- Romanello, M., McGushin, A., Di Napoli, C., et al. (2021). The 2021 report of the Lancet Countdown on health and climate change: code red for a healthy future. *The Lancet*. [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(21\)01787-6](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(21)01787-6)
- Sciensano. (2018). 'Financiële toegankelijkheid van gezondheidszorgen. Gezondheidsenquête 2018'. https://www.sciensano.be/sites/default/files/ac_report_2018_nl_final.pdf.
- Sciensano. (2020). 'Analyse van de oversterfte gelinkt aan COVID-19 in 2020'. <https://www.sciensano.be/nl/pershoek/analyse-van-de-oversterfte-gelinkt-aan-covid-19-2020>
- Schoukens, H. (2020). 'De mens is en blijft een nietig wezen. Het coronavirus noopt ons tot een les in nederigheid'. *Knack*. <https://www.knack.be/nieuws/de-mens-is-en-blijft-een-nietig-wezen-het-coronavirus-noopt-ons-tot-een-les-in-nederigheid/>
- Stern, D.I. (2018). 'The Environmental Kuznets Curve'. *Earth System and Environmental Sciences (Elsevier)*.

- Test Aankoop. (2021). 'Tot 261 chemische verontreinigende stoffen besmetten onze kinderen'. <https://www.test-aankoop.be/woning-energie/milieu/nieuws/kinderen-besmet-vervuiling>
- Tutu, D. (2013). 'Who we are: Human uniqueness and the African spirit of Ubuntu. Desmond Tutu, Templeton Prize 2013'. *YouTube*. <https://youtu.be/0wZtfqZ271w>.
- UNFCCC. (n.d.). 'UN Global Climate Action Awards: Planetary Health'. <https://unfccc.int/climate-action/un-global-climate-action-awards/planetary-health>
- Van Duppen, D. en Hoebeke, J. (2016). *De Supersamenwerker*. Berchem: EPO.
- Van der Meer, D., Karim-Kos H., van der Mark, M. et al. (2020). 'Incidence, Survival, and Mortality Trends of Cancers Diagnosed in Adolescents and Young Adults (15-39 Years): A Population-Based Study in The Netherlands 1990-2016'. *Cancers*. DOI: 10.3390/cancers12113421
- Whitmee, S., Haines, A., Beyrer, C., et al. (2015). 'Safeguarding human health in the Anthropocene epoch: report of The Rockefeller Foundation-Lancet Commission on planetary health'. *The Lancet*. Vol. 386, No. 10007.
- WHO. (n.d.). 'Constitution'. <https://www.who.int/about/governance/constitution>

